

Archeologisch bureauonderzoek

**Plangebied Postcodegebied 1012
Stadsdeel Centrum**

BO 11-024 Amsterdam 2011

Inhoud

Samenvatting	4
Inleiding	5
1 Administratieve gegevens plangebied	6
1.1 Administratieve gegevens	6
2 Wet- en regelgeving	7
2.1 Algemeen	7
2.2 Rijk	7
2.3 Provincie Noord-Holland	7
2.4 Gemeente Amsterdam	8
2.5 Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie	8
3 Historisch-topografische en archeologische inventarisatie	9
3.1 Inleiding	9
3.2 Historisch-topografische inventarisatie van het plangebied	9
3.2.1 Stedelijke ontwikkeling	9
3.2.2 Verdediging	10
3.2.3 Kerken en kloosters	11
3.2.4 Publieke instellingen	13
3.2.5 Handel en ambacht	14
3.2.6 Maritieme zones en havenactiviteiten	15
3.2.7 Recent gebruik	16
3.3 Archeologische inventarisatie van het plangebied	16
3.3.1 Archeologische Monumenten Kaart (AMK) en Cultuur Historische Waardenkaart (CHW)	16
3.3.2 Vindplaatsen in het plangebied	17
3.3.3 Ophogings- en afvallagen	18
3.3.4 Ontwikkeling en bewoning	19
3.3.5 Verdediging	19
3.3.6 Kerken, kloosters en gasthuizen	20
3.3.7 Ambachtelijke zones	21
3.3.8 Haven en maritiem	23
3.3.9 Waterbodenvondsten: metro Oostlijn en Noord/Zuidlijn	23
3.3.10 Baggervondsten	25
3.4 Bodemopbouw van het plangebied	25
3.5 Conclusie: verwachtingsmodel	26
4 Archeologische verwachtingskaart	28
5 Archeologische beleidskaart	32
Conclusie	35
Bronnen	36

Appendix I: Stedelijke ontwikkeling 12de-16de eeuw	38
Appendix II: Verdediging	39
Appendix III: Kerken en kloosters	40
Appendix IV: Publieke en economische instellingen	41
Appendix V: Maritieme zones en havenactiviteiten	42
Appendix VI: Beleidsvarianten, stroomschema	43
Appendix VII: Vindplaatsen BMA	45

Samenvatting

Bureau Monumenten & Archeologie (BMA) heeft in opdracht van Stadsdeel Centrum een archeologisch bureauonderzoek uitgevoerd voor het plangebied Postcodegebied 1012. Dit is bedoeld om het cultuurhistorische verleden van het plangebied in kaart te brengen en daarmee een beeld te krijgen van de archeologische sporen die in de bodem aanwezig kunnen zijn. Een dergelijk bureauonderzoek past binnen de verplichting van gemeenten om conform de Monumentenwet beleid te ontwikkelen ten aanzien van het behoud cq documentatie van die overblijfselen bij bouwontwikkeling.

Het bureauonderzoek gaat uit van een beknopt overzicht van de historisch-topografische ontwikkeling van de historische binnenstad. Het overzicht wordt aangevuld met archeologische informatie afkomstig van vindplaatsen binnen het plangebied. De historische en archeologische informatie over de ruimtelijke topografische ontwikkelingen is omgezet naar een beeld van archeologische verwachtingen.

Op de archeologische verwachtingskaart (p. 28-31) wordt onderscheid gemaakt in verschillende zones met een hoge archeologische verwachting. Aan de hand hiervan is een archeologische beleidskaart opgesteld, waarin de beleidsregels en maatregelen voor de vereiste archeologische monumentenzorg zijn vastgelegd.

De beleidskaart telt zes beleidszones (p. 32-34). Voor elk van deze zones is gespecificeerd of en in welke mate eventueel archeologisch veldonderzoek nodig is in de bouwplanontwikkeling.

Voor het gehele plangebied geldt de wettelijke meldingsplicht. Dit houdt in dat ook in geval geen archeologisch vervolgonderzoek is vereist en toch bodemvondsten ouder dan 50 jaar worden aangetroffen dit aan Bureau Monumenten en Archeologie gemeld wordt zodat in gezamenlijk overleg met de opdrachtgever maatregelen getroffen kunnen worden tot documentatie en berging van de vondsten.

Inleiding

In opdracht van Stadsdeel Centrum heeft BMA een archeologisch bureauonderzoek uitgevoerd ten behoeve van het bestemmingsplangebied Postcodegebied 1012, Stadsdeel Centrum.

Met het bureauonderzoek wordt een overzicht gegeven van bekende of verwachte archeologische waarden binnen het plangebied. Hierbij is gebruik gemaakt van historisch kaartmateriaal, relevante publicaties en archiefbronnen in samenhang met archeologische informatie over al bekende vindplaatsen in het plangebied. Deze informatie is samengevat in een archeologisch verwachtingsmodel op basis waarvan de beleidsregels voor erfgoedzorg worden vastgelegd ten behoeve van het bestemmingsplan.

In het bureauonderzoek komen het nationale, provinciale en gemeentelijke archeologiebeleid (hoofdstuk 2), de historische en archeologische achtergronden (hoofdstuk 3) en de archeologische verwachting van het plangebied (hoofdstuk 4) aan de orde, gekoppeld aan een beleidskaart (hoofdstuk 5) die inzichtelijk maakt of en in welke mate archeologische maatregelen binnen (toekomstige) planontwikkeling vereist zijn.

1 Administratieve gegevens plangebied

Het plangebied Postcodegebied 1012 wordt in het noorden begrensd door de Prins Hendrikkade, in het oosten door de Geldersekade en Kloveniersburgwal en in zuiden en westen door het Singel.

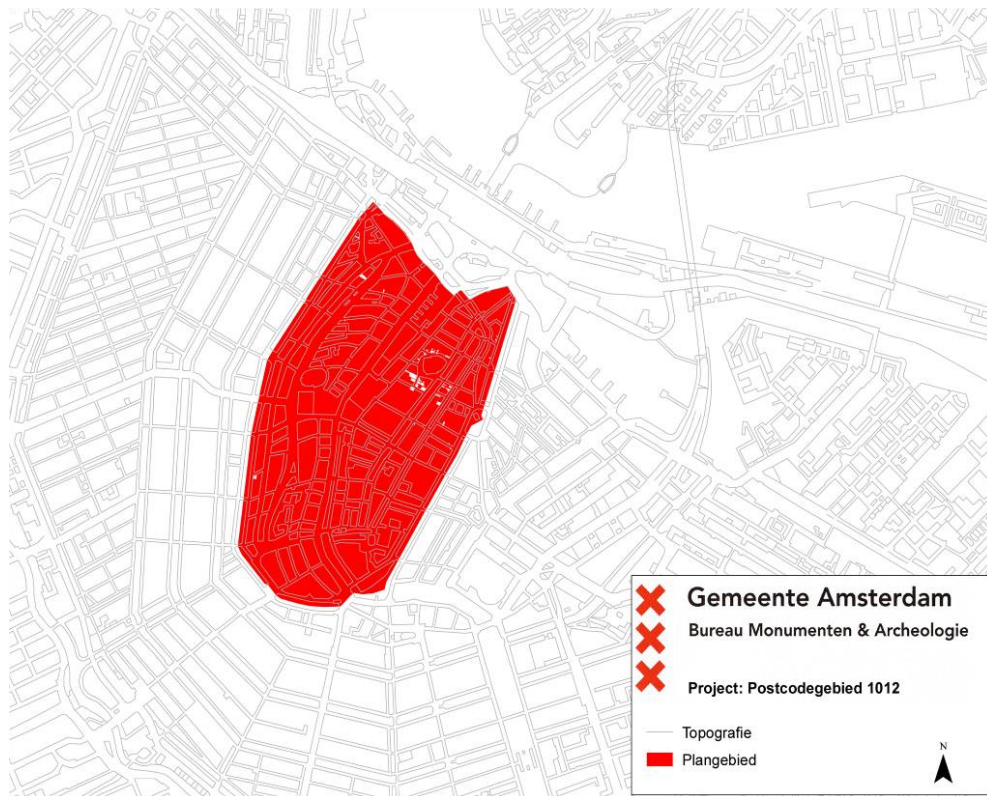
1.1 Administratieve gegevens

Opdrachtgever Stadsdeel Centrum
Contactpersoon Mevrouw H. Peters
Adres Postbus 202
Postcode / plaats 1000 AE Amsterdam

Plangebied

Provincie	Noord-Holland	Gemeente	Amsterdam
Plaats	Amsterdam	Kaartblad	25 E
ARCHIS meldingsnr.	46873	ARCHIS afmeldingsnr.	36602
X-coördinaat NO	121.954	Y-coördinaat NO	487.767
X-coördinaat ZO	121.431	Y-coördinaat ZO	486.721
X-coördinaat ZW	121.013	Y-coördinaat ZW	486.885
X-coördinaat NW	121.510	Y-coördinaat NW	488.015

Locatie

1 Plangebied Postcodegebied 1012

2 Wet- en regelgeving

2.1 Algemeen

Het archeologische erfgoed bestaat uit voorwerpen en structuren die in de bodem bewaard zijn. Deze materiële overblijfselen vormen een onderdeel van onze leefomgeving. Het beleid voor het archeologisch erfgoed heeft dan ook veel raakvlak met dat van de ruimtelijke ordening. Voor optimale integratie van de archeologie in de ruimtelijke ordening heeft het rijk o.a. de Monumentenwet 1988 en de Wet ruimtelijke ordening aangepast.

2.2 Rijk

Om het bewustzijn van het Europese erfgoed te vergroten hebben de Europese ministers van Cultuur in 1992 het Verdrag van Valletta opgesteld (ook bekend als het Verdrag van Malta). Een van de voorwaarden om dit te bereiken is dat het Europese archeologische erfgoed voor toekomstige generaties beschikbaar blijft.

In Nederland wordt aan dit uitgangspunt invulling gegeven door behoud van archeologisch erfgoed in de bodem (*in situ*) tijdens de planontwikkeling mee te wegen. Als behoud in de bodem (bijvoorbeeld door middel van technische maatregelen of planaanpassing) geen optie is, dan worden archeologische resten opgegraven (behoud *ex situ*). De initiatiefnemer van een ruimtelijk plan, dat bodemverstoring tot gevolg heeft, is verantwoordelijk voor de planologische en de financiële inpassing van het archeologisch onderzoek.

In de Monumentenwet is een bepaling opgenomen dat in elk bestemmingsplan rekening moet worden gehouden met de in de grond aanwezige, dan wel te verwachten archeologische waarden.¹ Ook bevat de Monumentenwet een verplichting om toevalsvondsten te melden (de zgn. meldingsplicht).²

2.3 Provincie Noord-Holland

Als toetsingskader voor bestemmingsplannen en projectbesluiten gebruikt de provincie Noord-Holland de structuurvisie, de leidraad landschap en Cultuurhistorie en de Cultuur Historische Waardenkaart (CHW).³ Op grond van de Wro dienen gemeenten bij de vaststelling van bestemmingsplannen, projectbesluiten en beheersverordeningen de Provinciale Ruimtelijke Verordening Structuurvisie in acht te nemen. Op de CHW zijn o.a. archeologisch verwachtingsvolle gebieden opgenomen. De waardestellingen van de CHW zijn bedoeld als algemene indicaties die per specifiek plangebied nadere invulling en precisering nodig hebben. Naast de CHW beheert de provincie de Archeologische Monumentenkaart (AMK) van het rijk. Op de AMK staan de beschermde archeologische monumenten, de terreinen van zeer hoge en hoge archeologische waarde en de gebieden met een archeologische betekenis.

¹ Artikel 38a lid 1 van de gewijzigde Monumentenwet schrijft hierover dat *De gemeenteraad bij vaststelling van een bestemmingsplan als bedoeld in artikel 3.1 van de nieuwe Wet ruimtelijke ordening en bij de bestemming van de in het plan begrepen grond, rekening houdt met de in de grond aanwezige dan wel te verwachten monumenten.* Met 'monument' wordt hier een (onbeschermde) archeologisch monument bedoeld, ofwel *alle terreinen welke van algemeen belang zijn wegens hun schoonheid, hun betekenis voor de wetenschap of hun cultuurhistorische waarde* (art. 1 Monumentenwet).

² Artikel 53 van de gewijzigde monumentenwet 1988.

³ Provincie Noord-Holland, 2010.

2.4 Gemeente Amsterdam

De gemeente Amsterdam vindt het belangrijk dat archeologie vroegtijdig in ruimtelijke ordeningsprocessen wordt geïntegreerd.⁴ Hiermee worden twee doelen gediend. Ten eerste een efficiënte voortgang en kostenbeheersing van bouwprocessen. En ten tweede een kwalitatief goed en stadsbreed uniform beheer van het archeologische erfgoed.

Op basis van de resultaten uit het archeologisch bureauonderzoek wordt bepaald of in het bestemmingsplan regels met betrekking tot archeologie moeten worden opgenomen. De Monumentenwet biedt een tweetal mogelijkheden (artikelen 39-40) die BMA heeft uitgewerkt in de modelregels archeologie.

De bescherming van (verwachte) archeologische waarden in een bestemmingsplan wordt geregeld met een omgevingsgunning als bedoeld in artikel 2.1 lid 1 van de Wet algemene bepalingen omgevingsrecht. Aan een omgevingsvergunning zijn bouwregels verbonden: die bepalen dat in het belang van de archeologische monumentenzorg de aanvrager van een omgevingsvergunning een archeologisch rapport met selectiebesluit dient te overleggen. Daarnaast kan in het bestemmingsplan worden opgenomen dat een omgevingsvergunning moet worden aangevraagd voor het uitvoeren van aanlegwerkzaamheden.

Aan een omgevingsvergunning kunnen voorschriften worden verbonden. Dit houdt in dat aan de vergunning de verplichting wordt gekoppeld om technische maatregelen tot behoud te treffen, om de archeologische resten op te graven of om de werkzaamheden te laten begeleiden door een archeoloog.

De bouwregels en de omgevingsvergunning voor aanlegwerkzaamheden bevatten daarnaast uitzonderingen die duidelijk maken in welke gevallen archeologisch onderzoek niet nodig is. In Amsterdam gelden elf beleidsvarianten, zoals de uitzondering van archeologisch onderzoek bij bodemingrepen kleiner dan 10.000 m² of ondieper dan de 19de- of 20ste-eeuwse ophogingen (Appendix VI: Beleidsvarianten, stroomschema). In de praktijk komen per plangebied meestal twee tot zes varianten voor.

2.5 Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie

Voor de uitvoering van archeologisch onderzoek is door het ministerie van OCW de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA) opgesteld. De KNA gaat uit van een gefaseerde aanpak. Er wordt een onderscheid gemaakt tussen een Bureauonderzoek, een Inventariserend Veldonderzoek, een Archeologische Opgraving (AO) en een Archeologische Begeleiding (Appendix VI: Beleidsvarianten, stroomschema).

Het inventariserend veldonderzoek is bedoeld om de resultaten van het bureauonderzoek te toetsen. Het geeft inzicht in de aanwezigheid en toestand van de archeologische overblijfselen in de bodem. Een opgraving wordt uitgevoerd wanneer er sprake is van een vindplaats met waardevolle archeologische resten. Een archeologische begeleiding houdt in dat de bouwingreep onder begeleiding van een archeoloog wordt uitgevoerd. Elke onderzoeksfase wordt afgesloten met een selectiebesluit. Hierin wordt vastgesteld welke delen van een plangebied in aanmerking komen voor verder archeologisch onderzoek of voor bescherming en welke delen van het plangebied worden vrijgegeven.

Voor archeologisch veldonderzoek is een Programma van Eisen (PvE) vereist. Hierin zijn de kwalitatieve randvoorwaarden en onderzoeksvragen voor het werk vastgelegd. Het vormt de basis voor verdere planning en kostenraming. Het laten opstellen ervan behoort tot de verantwoordelijkheid van de initiatiefnemer van het bouwplan.

⁴ BMA, 2005

3 Historisch-topografische en archeologische inventarisatie

3.1 Inleiding

De locatie van het bestemmingsplangebied Postcodegebied 1012 beslaat het oudste deel van de historische binnenstad van Amsterdam. De begrenzing ervan correspondeert met de stadsgrenzen van 1425. In de daaropvolgende eeuwen breidde de stad zich verder uit, onder meer met de grachtengordel die om het plangebied werd aangelegd. Postcodegebied 1012 bleef de historische kern van de stad en is nu onderdeel van stadsdeel Centrum.

In het plangebied zijn 255 archeologische vindplaatsen bekend (afb. 17). Voor een verdere inschatting van het archeologisch potentieel dient een historisch-topografische analyse van het gebied. Voor deze analyse is gebruik gemaakt van historische kaarten en historische (archief) informatie in combinatie met gegevens over de bekende archeologische vindplaatsen. De complexe historische ontwikkeling wordt hier nader beschreven aan de hand van enkele thema's.

3.2 Historisch-topografische inventarisatie van het plangebied

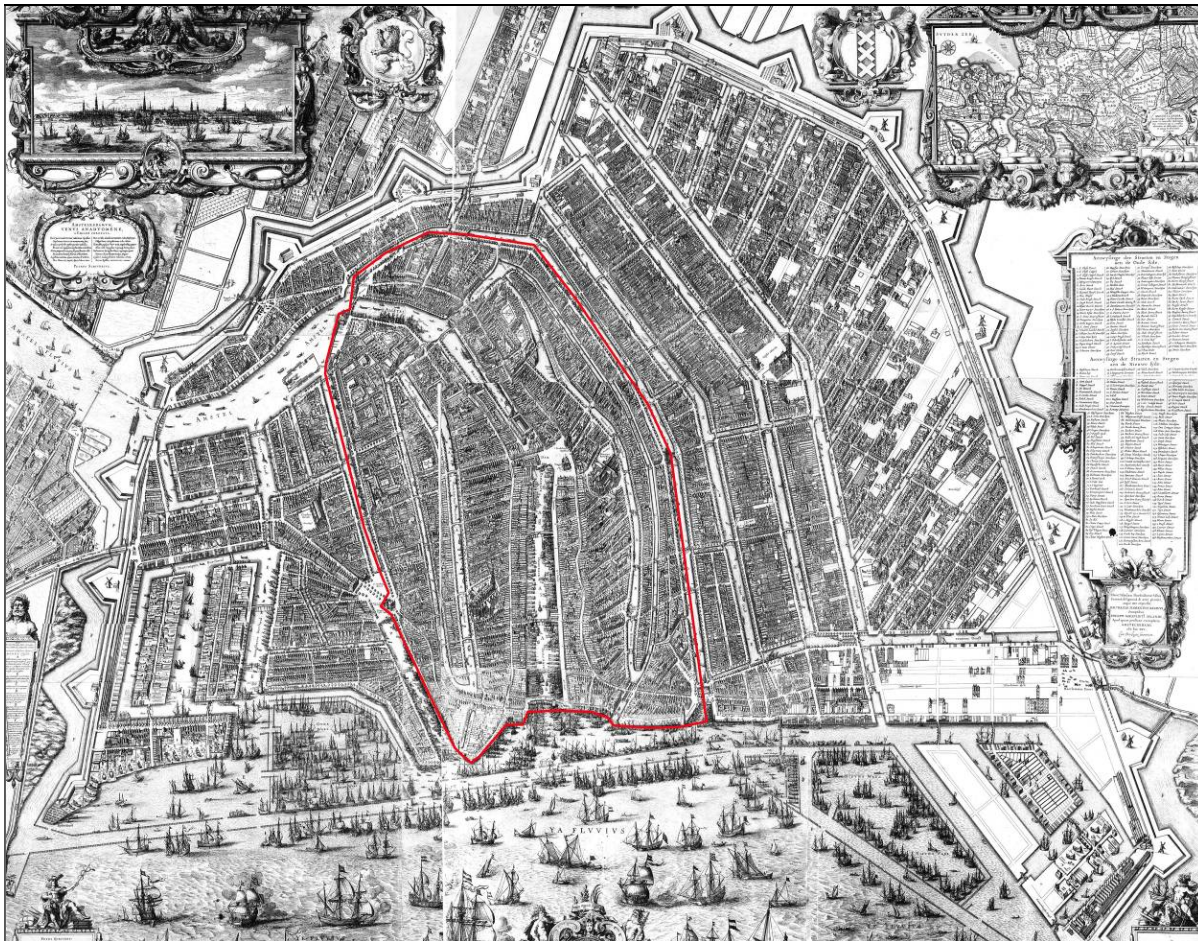
3.2.1 Stedelijke ontwikkeling 12de-16de eeuw (Appendix I)

Het natuurlijke landschap rond Amsterdam is in grote mate bepaald door landschapsvorming in het Holocene. Dat is de geologische periode na de laatste IJstijd (vanaf ca. 10.000 v. Chr.). Gedurende enkele duizenden jaren werd het Hollandveen gevormd, een dik pakket dat nu op gemiddeld 5 m tot 2 m ÷ NAP zichtbaar is in de ondergrond. In de 11de eeuw werd een begin gemaakt met de ontginning van de veengronden van Amstelland. Vanuit de nederzettingen zoals Abcoude, Sloten en Diemen werden sloten gegraven voor afwatering van veenkussens om het gebied geschikt te maken voor landbouw. De Amstel zorgde voor afwatering van het uitgestrekte veenlandschap. Als gevolg van stormvloed in de 12de eeuw vergrootte de monding van de Amstel zich en brak het IJ door. De waterloop van de Amstel was tot circa 11,5 m ÷ NAP diepte uitgesleten en varieerde in breedte van 135 m bij het huidige Rokin tot 170 m bij de monding. Door de verbinding van het IJ met het Almere (de Zuiderzee) kon (getijde)zeewater tot diep in het veenland doordringen: dit leidde tot een voortgaande erosie en vernatting van de akker- en weidegronden.

De Amstelmonding werd een aantrekkelijke woonplaats vanwege de gunstige ligging aan het IJ en de doorgaande zeeroutes. De eerste bewoners vestigden zich aan de Nieuwendijk, op de kleilagen die werden afgezet bij verschillende overstromingen in de tweede helft van de 12de eeuw.⁵ De drassige ondergrond langs de rivier werd regelmatig opgehoogd om er te kunnen bouwen. Zo ontstond een terpenlint op de westelijke oeverwal van de Amstel, in de 13de eeuw gevolgd door bewoning ten oosten van de rivier, op de dijk die later de Warmoesstraat werd genoemd. In dezelfde tijd werd een dam in de Amstel aangelegd, wat van grote betekenis was voor het verstedelijkingsproces. Voortaan waren de nederzettingen op beide oevers met elkaar verbonden, terwijl de afwatering van het achterland met een schutsluis werd gereguleerd.⁶ Archeologisch onderzoek wees uit dat de bebouwing toen niet alleen uit woonhuizen maar ook uit werkplaatsen bestond.

⁵ Speet 2004, 34

⁶ Speet 2004, 61

2 Het plangebied (rood omlijnd) op de kaart van Balthasar Florisz. van Berckenrode uit circa 1625. Het kaartnoorden ligt onder

In de 14de eeuw breidde de stad uit met de aanleg van de Oude- en Nieuwezijds Voorburgwal. In het laatste kwart van de 14de eeuw volgden parallel hieraan de Nieuwezijds Achterburgwal (huidige Spuistraat) en de Oudezijds Achterburgwal: deze burgwallen lagen zo dicht op de voorgaande dat ze waarschijnlijk dienden voor afwatering en niet voor stadsuitbreiding. In 1425 vond een grote stadsuitbreiding plaats met de aanleg van de nieuwe grachten Singel, Kloveniersburgwal en Geldersekaade: hiermee was de begrenzing van het huidige plangebied bereikt. Dit stedelijke gebied raakte geleidelijk aan volgebouwd vanwege een toenemende verdichting van de bebouwing. De langgerekte kavels werden in de lengte gesplitst en later ook in de breedte. Achter de hoofdhuizen kwamen achterhuizen, die bereikbaar werden door oude perceelsslotsen te dempen en om te bouwen tot stegen. Er werd gebouwd met stenen funderingen en een houtconstructie van één, soms twee bouwlagen met zijwanden van houten planken, een houten voorgevel en een houten dak. Na grote stadsbranden in 1421 en 1452 moesten de houtconstructies worden voorzien van stenen zijwanden en een pannendak. Honderd jaar later waren alle houten huizen vervangen door bakstenen bouwsels. In de 16de eeuw werden de binnenterreinen verder verdicht met woningen. Het plangebied was toen extreem dichtbebouwd met alleen open ruimte op de kloosterterreinen.

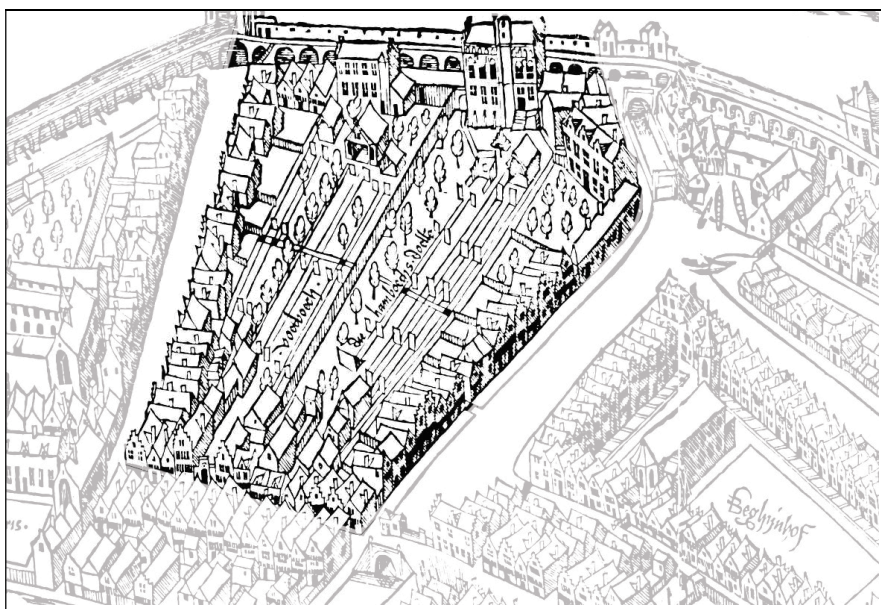
3.2.2 Verdediging (Appendix II)

Het eerste historisch bekende verdedigingswerk bestond uit een aarden wal met een houten palissade (de 'sciltraminge') die was aangelegd met de grond die vrijkwam tijdens het graven van de Oudezijds- en Nieuwezijds Voorburgwal halverwege de 14de eeuw. De wal aan de binnenzijde van de grachten schoof bij stadsuitbreidingen telkens op: ook de nieuwe stadsgrenzen van 1425 waren

gemarkeerd met een aarden wal. Vanaf 1482 werd deze vervangen door een stadsmuur van baksteen. De stadsmuur had vier poorten: de Sint Antoniespoort, Regulierspoort, Jan Roodentorenpoort en de Haarlemmerpoort. Daarnaast waren in de muur een aantal torens en bolwerken opgenomen, zoals Swijgh Utrecht (afb. 3) en de Schreierstoren. De muur is aan het eind van de 16de eeuw afgebroken. Alleen de Scheierstoren, Sint Antoniespoort (huidige Waag op de Nieuwmarkt) en een deel van de Regulierspoort (Munttoren) zijn bewaard gebleven. De verdediging van de stad was in handen van de schuttersgilden. De leden hiervan kwamen samen in verschillende schuttersdoelen waar ook oefenterreinen waren. Aan het begin van de 16de eeuw waren die gevestigd rond de huidige Nieuwe Doelenstraat en de Hand- en Voetboogstraat bij het Spui (afb. 4).

3 Kloveniersburgwal met doorkijk naar de Nieuwe Doelenstraat. Achter de brug het bolwerk Swijgh Utrecht, voorheen deel van de 15de-eeuwse stadsmuur. Vanaf de 16de eeuw waren hier de Kloveniersdoelen gevestigd. De toren is in 1868 afgebroken voor de bouw van het Doelenhotel. (Foto 1867-1868, bron: SAA)

4 Hand- en Voetboogdoelenterreinen aan het Singel en Spui op een uitsnede van de kaart van Cornelis Anthonisz. uit 1544

3.2.3 Kerken en kloosters (Appendix III)

Op een ovale terp ten oosten van de Warmoesstraat werd rond 1300 gestart met de bouw van Amsterdams eerste stenen kerk, de Sint-Nicolaaskerk (huidige Oude Kerk, afb. 5). Vermoedelijk werd het gebouw voorafgegaan door een houten kapel met daarnaast een begraafplaats. Toen

Amsterdam in 1408 werd verdeeld in twee parochies met de Amstel als scheiding, was al begonnen met de bouw van een tweede kerk, de Onze Lieve Vrouwekerk (huidige Nieuwe Kerk) bij de Dam. In beide parochies waren ook een aantal kapellen: op de Nieuwe Zijde lag aan de Kalverstraat de Nieuwezijdskapel, aan de Dam naast het stadhuis stond de Sint Elisabethskapel en aan de Nieuwendijk lag de Sint Jacobskapel. Op de Oude Zijde, aan de kop van de Warmoesstraat, werd in de 15de eeuw de Sint Olofskapel gebouwd.⁷

In de 17de eeuw werden vele kerken gebouwd. De nieuw gebouwde Zuider-, Wester-, Noorder- en Oosterkerk waren de aanzienlijkste kerken. Daarnaast werden enkele tientallen schuilkkerken gebouwd, vooral voor Rooms-Katholieke gelovigen. Aan de Kalverstraat werd nummer 58 als schuilkerk ingericht en de Sint Jozefkerk of Papegaai genoemd. Op de Oude Zijde in Het Haantje op Oudezijds Voorburgwal 40 een kerk gebouwd. Sinds 1888 is dit een museum, bekend als Ons' Lieve Heer op Solder.

5 De Oude Kerk, gezien vanuit het zuiden (ets Jan Veenhuysen 1665, bron: SAA)

Aan het einde van de 14de eeuw ontstond een religieuze beweging voor kerkelijke hervorming en meer vroomheid, de Moderne Devotie. In Amsterdam manifesteerde dit zich in het begin van de 15de eeuw vooral in de stichting van vele kloosters, merendeels voor nonnen.⁸ Zestien kloosters werden gebouwd op de Oude Zijde, geconcentreerd in het zuidelijke deel, en drie werden gesticht op de Nieuwe Zijde, waar ook het Begijnhof lag. Op de Oude Zijde was meer open terrein beschikbaar voor kloosters omdat tot dan toe het economisch zwaartepunt van de stad aan de westzijde lag. Zo lagen rond 1500 negentien kloosters binnen de Amsterdamse stadsmuren.

Van de kloosters is weinig bewaard gebleven. De Agnietenkapel (voorheen deel van het Agnietenklooster) aan Oudezijds Voorburgwal 231, is een Gotische kapel uit circa 1470 en nu in gebruik door de Universiteit van Amsterdam. De 15de-eeuwse Waalse Kerk aan Oudezijds Achterburgwal 159 hoorde bij het Sint Paulusbroederklooster. Van het Bethaniënklooster, gesticht in 1462 tussen Barndesteeg en Koestraat, is de noordelijke vleugel deels bewaard gebleven. Na wisselend gebruik in de voorbije eeuwen is de voormalige eetzaal voor nonnen nu in gebruik als

⁷ Bosscher 2005, 10-13

⁸ Melker 2004, 271

muziekzaal; de daaronder liggende crypte bestaat ook nog en wordt als het meest authentieke deel van het gebouw beschouwd.⁹

3.2.4 Publieke instellingen (Appendix IV)

Stadsbestuur

Het stadsbestuur was in de loop van de tijd op een drietal locaties gevestigd. Aan het eind van de 14de eeuw liet het bestuur op het westelijke deel van de huidige Dam een groep huizen slopen om ruimte te maken voor een nieuw economisch en bestuurlijk centrum. Op de Plaets, zoals het toen genoemd werd, werd een stadhuis gebouwd (afb. 6). Hier werd recht gesproken en waren de verschillende colleges van bestuur geconcentreerd, zoals dat van de Accijnsmeesteren en het College van Thesaurieën.

Vanwege de bouwvallig staat van het stadhuis werd het stadsbestuur halverwege de 17de eeuw tijdelijk ondergebracht in het Prinsenhof aan de Oudezijds Voorburgwal. In diezelfde periode werd op de Plaets een groter stadhuis gebouwd. Dit gebouw bleef tot de machtsovername van Lodewijk Napoleon in 1808 dienst doen als stadhuis. Sindsdien heeft het gebouw de functie van Koninklijk Paleis.

In het nieuwe stadhuis op de Plaets werd ook het College van Zeezaken opgenomen. Dit college was opgericht in 1641 en was belast met rechtspraak in maritieme zaken. Aanvankelijk was het gevestigd in gebouw Zeerecht, naast de Nieuwebrug. Dit gebouw bleef tot de sloop in 1878 in gebruik door wisselende stedelijke diensten, zoals het Korporaalschap, dat verantwoordelijk was voor het inklaan van schepen en bewaken van de IJkades.¹⁰

6 De Dam: oude Stadhuis, Nieuwe Kerk, Waag en schepen in het Damrak. Schilderij A. van Nieulandt 1633 (Bron: AM)

Overige openbare instellingen

Amsterdam kende een groot aantal openbare instellingen, waarvan hier een selectief overzicht volgt. Rond 1500 waren er zes gasthuizen, waarvan twee buiten de stadsmuren waren gevestigd voor mensen met besmettelijke ziektes. Deze instellingen waren gesticht door religieuze broederschappen voor de armen en zieken van de stad, maar er verbleven ook kostgangers tegen betaling. Toen in de 15de eeuw door bevolkingsgroei de druk op gasthuizen toenam, nam het stadsbestuur de leiding over en kwam de nadruk te liggen op zorg voor de mensen die niet zonder konden.¹¹

Na de Alteratie in 1578 kwamen de kloosters in handen van het nieuwe, Protestantse stadsbestuur en werden ze gebruikt als wees-, tucht-, aalmoezeniers- of gasthuis, of als vleeshal

⁹ Kruizinga 2002, 127

¹⁰ Huybers 1996, 33

¹¹ Carasso-Kok en Verkerk, 243-244

zoals in het geval van het Sint Pietersklooster. In het Oude en Nieuwe Nonnenklooster, op het huidige Binnengasthuisterrein, werd het Sint Pietersgasthuis gevestigd (afb. 7). Het Minderbroedersklooster aan de Oudezijds Achterburgwal werd door de Bloedraad van de Hertog van Alfa in gebruik genomen. In het voormalige Bethaniënklooster (ook bij de Nieuwmarkt) werd de

7 Het Binnengasthuis, voorheen Oude en Nieuwe Nonnenklooster. Linksboven het Rokin, onderaan de Nieuwe Doelenstraat (prent, bron: SAA)

Latijnse school gevestigd. Aan de Nieuwe Zijde lag vanaf begin 15de eeuw ook een Latijnse school, aan de Gravenstraat.¹² Het stadsbestuur wees het Sint Ceciliënklooster aan de Oudezijds Achterburgwal aan als ontvangst- en verblijfplaats voor buitenlandse, hooggeëerde gasten. In het achtergebouw was de Admiraliteit sinds de oprichting in 1597 gevestigd. In 1647 verhuisde het logement naar de Grimburgwal waarop de Admiraliteit zeggenschap kreeg over de hele Prinsenhof.¹³

3.2.5 Handel en ambacht

Ambachten

In de 14de eeuw breidde de stedelijke gemeenschap zich uit met gespecialiseerde handwerkers die naar de stad trokken. Zij introduceerden nieuwe technologieën en grondstoffen, waardoor de kwaliteit van de producten toenam. De toenemende professionalisering zorgde ook voor meer onderscheid in verschillende ambachtelijke beroepen. Zo werd halverwege de 14de eeuw in grafelijke rekeningen gesproken van bakkers, een molenaar, timmerlieden, smeden, looiers, wevers, vollers, schippers, viskopers en kooplieden die in Amsterdam werkzaam waren.¹⁴ Bleef de middeleeuwse nijverheid nog beperkt tot het kleinbedrijf, vanaf het einde van de 16de eeuw ontstond een meer grootschalige productie. Een belangrijke impuls voor de vergroting van de technische kennis en het handelsnetwerk kwam van de toestroom van immigranten. Zo introduceerden Venetianen een hoogwaardige glasfabricage en brachten Portugese en Spaanse joden met hun contacten in Brazilië en Cuba de rietsuiker- en de tabaksverwerking naar Amsterdam. De suikerraffinaderij werd een typische Amsterdamse industrie. De komst van vele Waalse handwerklieden zorgde voor luxe zijde- en fluweelnijverheid. De toegenomen welvaart van de kooplieden in Amsterdam maakte investeringen in deze nieuwe industrieën mogelijk.

¹² Kruizinga 2002, 622-623

¹³ Kruizinga 2002, 23

¹⁴ Gawronski, De Leeuw, Veerkamp en IJzerman 2010

Markten

Amsterdam kreeg in de 14de eeuw het recht om dag-, week- en jaarmarkten te houden. Deze laatste variant was een vrijmarkt, waarbij een aantal keer per jaar een grote verscheidenheid aan producten werd verhandeld. De andere markten draaiden vooral om één productgroep. Vanwege aanvoermogelijkheden vonden de markten plaats op pleinen aan het water, op kades en op het water vanuit schuiten en boten.¹⁵

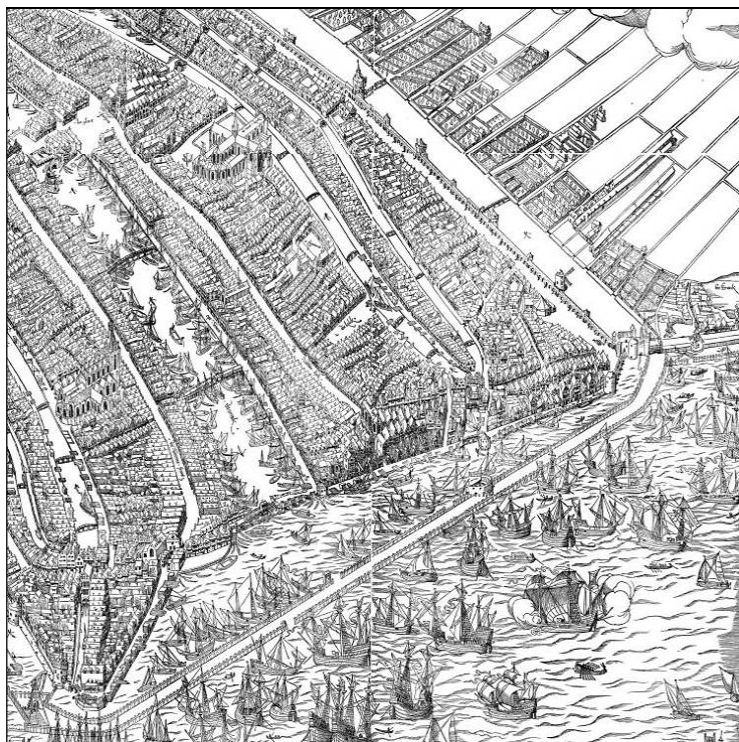
Handelsinstellingen (Appendix IV)

Het einde van de 16de en het begin van de 17de eeuw stonden in het teken van de enorme uitbreiding van handelsactiviteiten tot een mondiaal niveau. Ook het commerciële apparaat van de stad werd toen vergroot. In 1609 werd de Wisselbank in gebruik genomen en in 1613 de Beurs, die naar ontwerp van Hendrik de Keyser aan de Dam en over het Rokin werd gebouwd. In 1617 kregen korenhandelaren een eigen beurs, boven het Damrak. In de beurs van Hendrik de Keyser werd twee eeuwen handel gedreven, tot het gebouw te bouwvallig werd en in 1835 werd afgebroken.¹⁶

De eerste waag werd op de Dam gebouwd, voor de Nieuwendijk. In 1565 kwam er een nieuw gebouw, meer richting het stadhuis (afb. 6). Het werd in 1808 gesloopt. In de 17de eeuw bleek één waag niet genoeg voor de snel groeiende stad, en werden de Sint Anthoniespoort op de Nieuwmarkt en enkele decennia later de Regulierspoort op de Botermarkt (Rembrandtplein) als waag in gebruik genomen.¹⁷

Het administratief en bestuurlijk hoofdkwartier van de Amsterdamse kamer van de Verenigde Oostindische Compagnie werd vanaf de oprichting in 1602 in het Oostindisch Huis op de hoek Kloveniersburgwal en Oude Hoogstraat ondergebracht. Het gebouw is in de 17de eeuw meerdere malen uitgebreid en heringericht. In 1890 is de vleugel (Bushuis) aan de Kloveniersburgwalzijde afgebroken en vervangen door nieuwbouw.

3.2.6 Maritieme zones en havenactiviteiten (Appendix V)

8 Het havenfront aan het IJ met de dubbele palenrij, op de kaart van Cornelis Antonisz, 1544

¹⁵ Kistemaker, Wagenaar en Van Assendelft 1984, 88

¹⁶ Kruizinga 2002, 132-133

¹⁷ Kruizinga 2002, 1219-1221

Het IJ fungeerde als een belangrijke vaarroute. Scheepvaart en scheepsbouw zijn daarom vanzelfsprekende activiteiten in een stedelijke gemeenschap als Amsterdam. Aanvankelijk diende het Damrak, de monding van de Amstel ten noorden van de dam, als haven. Aan weerszijden van het water ontstonden kades waar grotere zeeschepen als koggen konden aanmeren. In de 14de eeuw groeide Amsterdam van een plaats met een afzetmarkt voor lokale en regionale goederen naar een stad met internationale handelsbetrekkingen.¹⁸ Tegelijkertijd breidden de havenfaciliteiten zich uit vanaf het Damrak langs de zuidelijke oevers van het IJ. Langs de huidige Prins Hendrikkade werden kades aangelegd voor de opslag van goederen en hout. Ook kwamen hier aanlegplaatsen voor schepen evenals scheepshellingen en lijnbanen: de eerste grote scheepswerven van Amsterdam.¹⁹ In de 15de eeuw werden de scheepsbouwactiviteiten verplaatst naar de Lastage aan de oostkant van de Gelderskade (buiten het plangebied) .

Tegen het einde van de 15de eeuw werd er een 600 m lange dubbele palenrij, de 'Laag', langs de IJ-oever voor de stad aangelegd.²⁰ De palenrij had drie functies: bescherming tegen vijandelijke schepen vanuit het open IJ, schepen konden hier aanmeren en goederen overladen op kleinere schuiten en de Laag diende tenslotte ook als grens van het stedelijk accijnsgebied (afb. 8).

3.2.7 Recent gebruik

Door politieke en economische ontwikkelingen binnen Europa en op de internationale handelsmarkt stagneerde de economische groei en voorspoed van Amsterdam vanaf het laatste kwart van de 17de eeuw. Handel, scheepvaart en productie liepen in de 18de eeuw over de gehele linie terug. Ook kwam daarmee de stedenbouwkundige groei tot stilstand. Alle benodigde en nieuwe stedelijke functies konden worden gerealiseerd binnen het gebied dat werd omsloten door de laat-17de-eeuwse halfcirkelvormige stadsmuur binnen de Singelgracht. Aan het begin van de 19de eeuw zette zich een voorzichtig herstel in. Met de oprichting van de Nederlandsche Handels Maatschappij ontwikkelde Amsterdam zich weer tot handels- en zakenstad. Geleidelijk, zoals in de rest van Nederland, moderniseerde de nijverheidssector zich na de introductie van de stoommachine. In de tweede helft van de 19de eeuw zette het herstel door. Om plaats te kunnen bieden aan de moderne stedelijke functies werd de bebouwing in de binnenstad (het plangebied), vooral aan de Nieuwe Zijde, aangepast. Eeuwenoude perceelsindelingen verdwenen door samenvoeging van oude erven ten behoeve van grootschalige nieuwbouw van kantoren en banken. Grachten werden gedempt ten gunste van het wegverkeer, zoals dat in het plangebied het geval was met onder meer de Nieuwezijds Voorburgwal, de Spuistraat en de Raadhuisstraat.

3.3 Archeologische inventarisatie van het plangebied

3.3.1 Archeologische Monumenten Kaart (AMK) en Cultuur Historische Waardenkaart (CHW)

Binnen het plangebied zijn geen wettelijk beschermde archeologische monumenten aangewezen. Wel valt het plangebied binnen een zone waarvoor volgens de Archeologische Monumenten Kaart (AMK: terrein 14.611) en de provinciale Cultuur Historische Waardenkaart (CHW: MLA 245A) een hoge archeologische waardering geldt (afb. 9). Het verwachtingsbeeld van de AMK en CHW is algemeen van aard en dient in het kader van de planvorming nader te worden uitgewerkt. Een inhoudelijke en ruimtelijke specificatie van de archeologische verwachtingen volgt uit de historisch-topografische analyse in de vorige paragrafen.

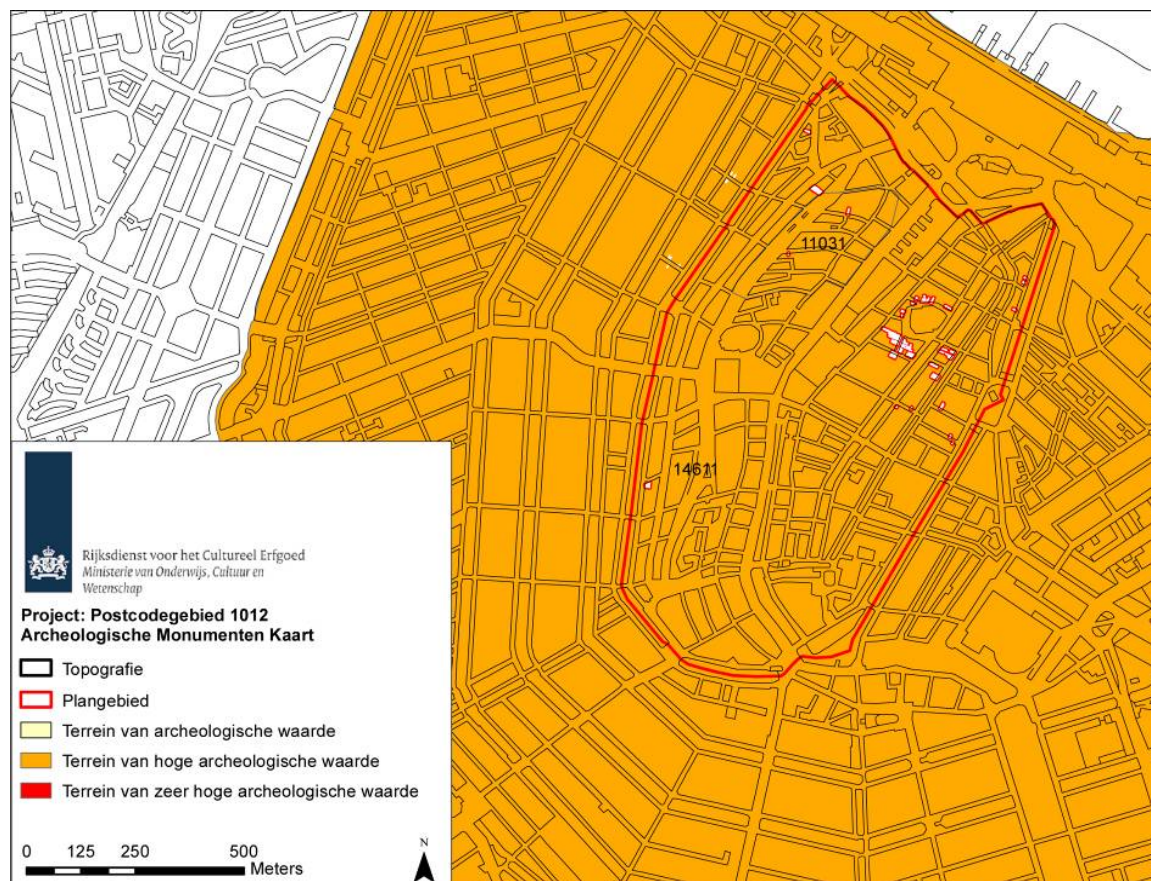
¹⁸ De Baar 2001, 297

¹⁹ Baart 1986, 293

²⁰ Fremery 1925, 28

3.3.2 Vindplaatsen in het plangebied

Het plangebied kenmerkt zich door een dicht bebouwde stedelijke structuur die vanaf het eind van de 12de eeuw continu in gebruik was voor woon- en werkfuncties en uiteenlopende stedelijke voorzieningen. De historisch-topografische veranderingen hebben gezorgd voor een uiterst gevarieerde verzameling aan archeologische sporen. Archeologisch onderzoek heeft gedetailleerde

9 Het plangebied Postcodegebied 1012 (rood omlijnd) op de Archeologische Monumenten Kaart (AMK, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, juli 2010). De Cultuurhistorische waardenkaart van de Provincie Noord-Holland (CHW) komt overeen met het AMK-kaartbeeld

informatie opgeleverd over tal van aspecten van de historische stadsontwikkeling, zoals de locatie en datering van landaanwinningen en ophogingen met deposities van stedelijk afval, de ligging en constructie van verdedigingswerken, gasthuizen, kerken en kapellen en de (her)inrichting van kloosterterreinen. Daarnaast bevat het bodemarchief van het plangebied een scala aan overblijfselen (structuren, afval, producten) die verband houden met de vroegste ambachtelijke activiteiten in de 13de eeuw tot en met de uitermate gevarieerdere en gespecialiseerde 17de- tot 19de-eeuwse nijverheid. Verder is er een grote variëteit aan bouwresten van burgerlijke woonhuizen, die de overgang weerspiegelen van de houtbouw uit de 13de eeuw naar het stenen woonhuis in de 14de en 15de eeuw. Onderzoek aan (individuele) panden leverde kennis over funderingstechnieken, materiaalgebruik (vloeren, bakstenen), waterputten en waterkelders. Gevulde beerputten bij de huizen gelden als belangrijke archeologische informatiebronnen over de materiële cultuur en het consumptiepatroon van Amsterdamse huishoudens. Daar waar verschillende bebouwingsfasen konden worden onderzocht leidde analyse van opeenvolgende huisplattegronden tot inzicht in de ontwikkeling van rooilijnen en perceel- en huisindelingen.

In het plangebied zijn 255 archeologische vindplaatsen bekend waar onder meer door de afdeling Archeologie van BMA onderzoek is uitgevoerd (afb. 17 en Appendix VII met lijst van

topocodes). De onderzoeken lopen uiteen van uitgebreide opgravingen tot archeologische begeleidingen en waarnemingen. Vanwege de enorme diversiteit van het ondergrondse erfgoed worden niet alle vindplaatsen afzonderlijk besproken, maar wordt hier volstaan met enkele kenmerkende opgravingen aan de hand van de voornoemde historische stedelijke ontwikkelingsthema's. Deze selectie van vindplaatsen dient ter illustratie van het nog aanwezige archeologische potentieel in het plangebied.

10 Opgraving Spuistraat 265-258 (SP3), 2007-08. De verschillende ophogingslagen zijn goed zichtbaar in het profiel

3.3.3 Ophogings- en afvallagen

Opgravingen leveren veel informatie op over het systeem van ophogingslagen die voor bebouwing en bewoning werden aangebracht. Deze archeologische sporen geven inzicht in de ontstaansgeschiedenis en ontwikkeling van de stad.²¹ De oudst bekende ophoging is aangebracht op de overstromingslaag op het veen uit de tweede helft van de 12de eeuw (NDK 1979; NDK3 1989,). Om verzakking te compenseren, bleven de bewoners hun percelen ophogen: een goed voorbeeld hiervan zijn 13de-eeuwse lagen van de Warmoesstraat (WA13 1959), het Damrak (CA 1964) en onder de Sint Olofskapel (OL2 1991). Onder de Nieuwe Kerk is een 14de-eeuwse laag gedocumenteerd, die diende voor de bouw van de kerk (NK 1968). 15de-eeuwse ophogingslagen zijn onder meer opgetekend aan de Spuistraat (SP3 2007-8, afb. 10) en Nes (NE 1962).

Ophogingslagen kunnen afval bevatten dat een doorsnede biedt van de stedelijke materiële cultuur in een bepaalde periode. Daarnaast zijn er in archeologische context ook lagen die een afvalstort uit voeger tijden markeren en ook informatie over gebruikscultuur bieden. Een voorbeeld hiervan is de afvallaag bij de Sint Olofspoort, waar in 1375-1425 in de aanpalende gracht afval werd gedumpt (OL 1969-70), onder meer kook- en drinkgerei, voedselresten en een klapvizier.²²

²¹ Ophogingen in de vorm van aanplempingen op water komen aan de orde in paragraaf 3.3.8 Haven en maritiem

²² Baart en Krook 1977, 55

3.3.4 Ontwikkeling en bewoning

De vroegste huizen die zijn opgegraven dateren van eind 12de - begin 13de eeuw. Deze zijn aangetroffen aan de Nieuwendijk 154-160 (NDK 1979) en Kalverstraat 22-26 (SUI 1984). Er zijn op meer plekken sporen van 13de-eeuwse bewoning: Nieuwendijk (NDK2 1987), Warmoesstraat (WA13 1959) Dam (DAM 1989; NK1 1973), Nieuwezijds Kolk (NZK8 2001) en het Rokin (POL 1980-1; ROK 1987-8). De vroegste huizen bestonden uit houtbouw met wanden van vlechtwerk en leem.

Ter hoogte van Damrak 49 (DA 1972) en Sint Annendwarsstraat 30 (WA11 1993) zijn resten van stenen huizen opgegraven. Deze werden vanaf de 14de eeuw gebouwd. Aan de Oudezijds Armsteeg 6-14 zijn in 2008 vier beerputten gedocumenteerd, daterend vanaf de late 14de eeuw (ARM). De beginfase van deze beerputten komt overeen met de datering van het afval dat poorters van de Sint Olofspoort achterlieten (OL), en geeft samen daarmee een goed beeld van de materiële cultuur van Amsterdam rond 1400.

De verstedelijking is goed te volgen aan de hand van de opgraving van een aantal percelen op de hoek van de Oudezijds Voorburgwal en de Pieter Jacobszstraat, in 2007 (OZV7, afb. 11). Daaruit bleek dat de huidige percelering uit de 14de eeuw dateert, toen het terrein met houten huizen werd bebouwd. Vanaf de 15de eeuw werden deze huizen geleidelijk aan versteend en op een aantal percelen werd in de 17de eeuw nieuwbouw geplaatst. In een van deze panden is een beerput met rijke inhoud opgegraven wat opvallend is, omdat historische bronnen juist een beeld van een buurt met weinig welvarende bewoners bieden.²³

11 Opgraving Oudezijds Voorburgwal 262-266, 2005 (OZV7). In het vlak is de laat 14de-eeuwse slietenfundering zichtbaar

3.3.5 Verdediging

Tussen 1994 en 2006 zijn op de binnenplaats en deels onder de bebouwing tussen de Dirk van Hasseltssteeg en de Nieuwendijk de resten van het oudste verdedigingswerk van Amsterdam opgegraven (NZK5, NZK7, NZK9, NZK10). Uit het onderzoek bleek dat hier tussen 1280 en 1300

²³ Gawronski en Jayasena (AAR 49) 2010

een rechthoekige, bakstenen versterking met hoektorens is gebouwd. De afmetingen waren ongeveer 20 m x 25 m. Het is, voor zover bekend, het vroegste stenen gebouw van de stad. Waarschijnlijk is het kasteel in 1304 vernietigd. Tegelijk werd de vroegste verdedigingswal neergehaald, een stadswal met houten palissade die rond 1300 moet zijn aangelegd ongeveer op de plek van de huidige Dirk van Hasseltssteeg.²⁴

In 1984 is tussen de Nieuwezijds Voorburgwal en de Nieuwendijk (WEY, WEY2) een dwarsdoorsnede van de aarden verdedigingswal uit halverwege de 14de eeuw gemaakt. De wal was circa 4 m hoog, gemaakt van klei en veen met bovenop een palissade. Resten van deze burgwal aan de Oude Zijde zijn ook tijdens de opgraving van een deel van de Sint Olofspoort in 1969-70 blootgelegd (OL). De poort zelf is gebouwd in de jaren 1370-1380. Daarvan is een deel van het poortgebouw, de verbindingsmuur met de voorpoort en een deel van de toren archeologisch gedocumenteerd.²⁵

Onderzoek aan de voormalige Sint Anthoniespoort, huidige Waag, heeft uitgewezen dat de stadsmuur tussen deze poort en de Schreierstoren rond 1545 waarschijnlijk is rechtgetrokken, waarmee de stad beter verdedigd was (WAAG1 2007).²⁶ De fundamenten van deze stadsmuur werden in 1963 bij verbreding van de Prins Hendrikkade ter hoogte van het Kamperhoofd waargenomen (SCHR1). Die plek bleef in de eerste helft van de 16de eeuw van belang in de verdediging van de stad. Tijdens de aanleg van de oostelijke metrolijn zijn objecten gevonden die met de stadsverdediging te maken hebben, zoals slingerpotten (PH2 1975-1985).

Tijdens vernieuwing van het riool in de Nieuwe Doelenstraat in 2010-2011 zijn vondsten gedaan die in verband worden gebracht met de schutters van de kloveniersdoelen, waaronder enkele kogels (NDO1).

3.3.6 Kerken, kloosters en gasthuizen

12 Het Minderbroederklooster aan de Bloedstraat (MON), 2001, met eikenhouten roosterfundering

Bij archeologisch onderzoek van kloosterterreinen zijn vooral sporen van voormalige structuren, zoals muren en funderingen, aangetroffen. Er is onderzoek gedaan naar het Cellezusterklooster (ZDK2 1998), Sint Ceciliën- en Sint Catharinaklooster (OZV5 1989; OZV2 1995), Sint Luciënklooster (LU1 1968; LU 1972), Sint Clarissenklooster (HEI 1960; KA 1995; KA1 1995-6), Minderbroedersklooster (MON 2001; OZA9 2008) en het Nieuwe Nonnenklooster (BG 1983). Van dit

²⁴ Gawronski en Jayasena 2008, 60-61

²⁵ Van Regteren Altena 1972, 1-8

²⁶ Gawronski en Jayasena (AAR 45) 2010

laatste klooster op het Binnengasthuisterrein was bekend dat het in 1402 is gesticht. Tijdens een tweede opgraving in 2004-2005 bleek dat de bouw gefaseerd heeft plaatsgevonden. Zo werd de westelijke muur waarschijnlijk pas rond 1455 gebouwd, met als fundering bouwpuin dat mogelijk afkomstig is van een gebouw dat verwoest is tijdens de stadsbrand van 1452 (OTM).²⁷ Tijdens de opgraving van het Minderbroedersklooster vlakbij de Nieuwmarkt in 2001 kwam een eikenhouten roosterfundering aan het licht (afb. 12). Ook werden delen van de eetzaal en een wijnkelder opgegraven (MON).

Een klein maar tastbaar overblijfsel van de middeleeuwse religieuze beleving is de pelgrimsinsigne. Er is een grote reeks archeologische exemplaren die op verschillende plekken in de stad zijn gevonden, onder meer op het terrein van het Sint Pietersgasthuis (ROK 1987-8).²⁸

In de jaren 1955-1967 is zeven keer archeologisch onderzoek gedaan in de Oude Kerk (OK1-7). In de fase 1275-1300 was de kerk een drieschepige 'pseudo-basiliek' en rond 1300 werd hier een toren aan toegevoegd. Uit een opgraving in 1997 is gebleken dat rond de vroege stenen kerk een sloot liep, die rond 1350 werd gedempt (OKP1). In de Sint Olofskapel, in oorsprong 15de-eeuws, is in 1991 archeologisch onderzoek verricht waarbij de funderingsresten van de Jeruzalemkapel zijn blootgelegd (OL1).²⁹ In de Nieuwe Kerk zijn kleinschalige opgravingen uitgevoerd in 1968 en 1973, waarbij een knekelput is opgegraven en enkele funderingsconstructies zijn ingemeten (NK, NK1).

In de Nieuwezijds kapel is bij een verkennend en inventariserend onderzoek vanwege een verbouwing in 2005 de vloer van de voormalige kerk (gesloopt in 1908) gedocumenteerd met ongeveer 200 zerken uit de periode 1600-1860 (EKS). Daarnaast is ook een aantal van de daaronder gelegen begravingen gedocumenteerd. De pijlerbasementen van de 16de-eeuwse kerk zijn gebruikt als fundering voor de installaties die voor de nieuwe bestemming van het gebouw binnen werden aangebracht. De historische vloer bleef verder intact.³⁰

3.3.7 Ambachtelijke zones

De ambachtelijke nijverheid in de vroegste fase van stedelijke ontwikkeling is historisch niet gedocumenteerd. Opgravingen ter hoogte van Nieuwendijk 154-160 in 1979 hebben hierover informatie verschaft. Uit de archeologische vondsten bleek dat al in de 13de eeuw ambachtslieden in de nederzetting actief waren, een smid in dit geval (NDK, afb. 13). Er was toen ten dele sprake van beroepsdifferentiatie. In het afval van de smederij komen niet alleen ijzeren voorwerpen voor maar ook producten die wijzen op houtbewerking.³¹ Tijdens een opgraving op het terrein van het afgebrande Hotel Polen in 1980-81 (Rokin 12-16) zijn sporen gevonden van een leerlooier in de 13de eeuw (POL). Schuin daar tegenover, aan Rokin 54-56, was toen een tingieter actief (ROK).

²⁷ Gawronski 2006, 18-19

²⁸ Melker 2004, 267

²⁹ Baart 1992, 329

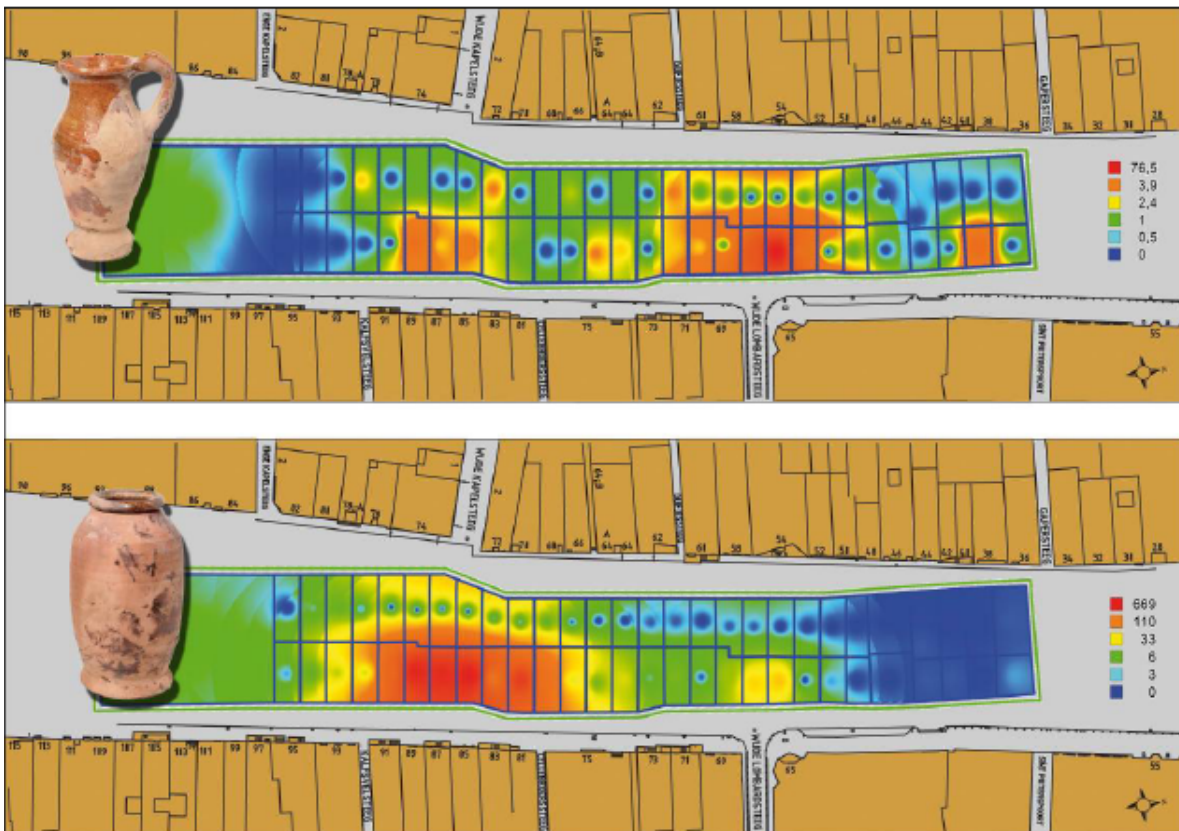
³⁰ Gawronski en Veerkamp (AAR 7) 2007

³¹ Gawronski en Veerkamp 2004, 35-38

13 Opgraving Nieuwendijk
154-160 (NDK), 1979.
Enkele van de vondsten
die verband houden met
de activiteiten van een
smid

Er zijn verschillende vondstcomplexen die te maken hebben met de nijverheid in Amsterdam in de 17de-19de eeuw. Bijvoorbeeld, op de Noord/Zuidlijn locatie Rokin is in de Amstelbedding het bedrijfsafval opgegraven van de 18de-eeuwse suikerbakkerij 'De Drie Suikerbroden'. De materiële neerslag bestaat uit de vele vul- en strooppotten die in het water zijn terecht gekomen (afb. 14).

14 Verspreiding van aardewerk in het Rokin (opgraving Noord/Zuidlijn) dat gebruikt werd in de suikernijverheid: stropkannen (boven) voor verkoop en strooppotten (onder) voor productie. De concentratie van strooppotten correspondeert met de locatie van de suikerbakkerij "De Drie Suikerbroden" op Rokin 83-89

Er zijn verschillende archeologische vindplaatsen met materiële neerslag van de 17de-eeuwse glasindustrie. Langs de kade van Kloveniersburgwal 111-113 is in 2000 productieafval opgegraven dat is toegeschreven aan de glasfabriek van Jan Hendrikz Soop (KLO8). Op het terrein van het

glashuis zelf, gevestigd op nummer 105-109, is in 2001 archeologisch onderzoek uitgevoerd waarbij onder meer de funderingsresten van een glasoven zijn opgegraven (KLO9).

3.3.8 Haven en maritiem

De ontwikkeling van de haven is te volgen aan de hand van aanplantingen en kadebouw. Vanaf de 13de eeuw werd land gewonnen op de Amstel (DA 1972; NES 1984). In de 14de eeuw zette deze ontwikkeling door, zoals blijkt uit de opgraving van Warmoesstraat 98, waar verschillende ophogingen ten behoeve van nieuwe kademuren zijn gedocumenteerd (WA12 1967).

In 2003 werd in een profielsleuf ter hoogte van Martelaarsgracht 4-12 de oever van het IJ rond 1400 gelokaliseerd (MART). De opgraving wees uit dat in de 15de eeuw het proces van landaanwinning zich hier snel voltrok. Bij een eerdere opgraving bij Prins Hendrikkade 34-37 was al vastgesteld dat zich hier in de 14de eeuw een ankerplaats voor zeewaardige schepen bevond (PH 1988).³²

Bij de opgraving in 1985 op de locatie van het Golden Tulip Hotel, zijn resten van de eerste grote scheepswerf van de stad aangetroffen die hier aan het eind van de 14de eeuw was gevestigd (ZDK). Er zijn resten van een lijnbaan en de fundering van vier werkplaatsen opgegraven.³³ Op datzelfde stuk voormalig oeverland buiten de Zeedijk werden in 1994, ter hoogte van Prins Hendrikkade 59-72, de resten van een haven- of kadeconstructie in de vorm van eikenhouten palen opgegraven uit de tweede helft 14de eeuw (PH7). In de 15de eeuw werd hier vijf meter vandaan een forsere kade gebouwd, van grenen balken.³⁴

Na de afbraak van het Commandantshuis op de Dam in 1912 zijn fundamenteën van de Damsluis aangetroffen en weggegraven (DAM1). Vermoedelijk betrof het de sluis van rond 1500.³⁵

3.3.9 Waterbodenvondsten: metro Oostlijn en Noord/Zuidlijn

Metro Oostlijn

De eerste keer dat op grote schaal systematisch archeologische vondsten uit de waterbodem van de historische binnenstad werden verzameld was bij de aanleg van de metro Oostlijn in 1972-1977. Tijdens het afzinken van caissons in het open Havenfront bij het Kamperhoofd en aan de voet van de Schreierstoren is de grond die van de waterbodem werd opgezogen gezeefd. Dit leverde grote hoeveelheden vondsten op uit de vroege geschiedenis van Amsterdam. De voorwerpen hadden een nauw verband met de historische stadsmuur en de haven, want de collectie bevatte scheepsgereedschap (breeuwbeitels, dissels, hamers, drevels, bijlen en teerkwasten) en veel wapentuig (waaronder lansen, pieken en een zgn. stormhoed, afb. 15).

³² Baart 1988

³³ Baart 1986

³⁴ Baart 1995

³⁵ Speet 2004, 59-60

15 Stormhoed (ML3-5) uit de tweede helft van de 15de eeuw, gevonden bij de aanleg van de metro Oostlijn ter hoogte van het Kamperhoofd voor de Schreierstoren. Links na reiniging, rechts na restauratie

Noord/Zuidlijn

De systematische werkwijze kreeg een vervolg met het recente archeologisch onderzoek in het kader van de Noord/Zuidlijn. Het tracé van de Noord/Zuidlijn volgt binnen bestemmingsplangebied Postcodegebied 1012 het Damrak en Rokin, die respectievelijk als monding van de Amstel en stadsrivier belangrijke waterwegen waren. Het onderzoek leverde ecologische en geofysische informatie op over de ontwikkeling en de vorming van de Amstel (afb. 16). Bij de aanleg van de caisson voor de startschacht bij de Nieuwebrug in het Damrak is gestructureerd gebruik gemaakt van een zeefinstallatie. Er is voor de caisson 24.000 m³ Damrakbodem (60x20x20m) verwijderd waarvan 8.500 m³ behoorde tot de vulling van de historische rivierbedding waaruit met de zeef circa 450.000 vondsten zijn geborgen. Het onderzoek op het Rokin betrof een machinale ontgraving waarbij de volledige rivierbedding tot 12 m ÷ NAP archeologisch is onderzocht. Profielen zijn gedocumenteerd en vondsten zijn laags- en vlaksgewijs verzameld. Ook is de afgevoerde grond op vondsten nagelopen. Dit vondstcomplex omvat bijna 200.000 vondsten uit 14.000 m³ riviervulling.³⁶

16 Opgraving station Rokin Noord/Zuidlijn 2008. Een profiel van de bodem van de Amstel met de verschillende afzettingsslagen

³⁶ Gawronski, Kranendonk en Maas 2008, 32-33; Gawronski 2010, 79.

3.3.10 Baggervondsten

Binnen Postcodegebied 1012 zijn naast allerhande vindplaatsen op het land ook vondsten afkomstig uit de waterbodems. Deze zijn tijdens baggerwerkzaamheden en kade herstelprojecten aangetroffen en geven als aparte categorie bodemvondsten eveneens inzicht in de geschiedenis van Amsterdam. In de middeleeuwse binnenstad zijn tien van dergelijke vindplaatsen bekend. De vondsten variëren van allerhande huisraad (lepels, serviesgoed) tot productieafval van onder andere pottenbakkers.

3.4 Bodemopbouw van het plangebied

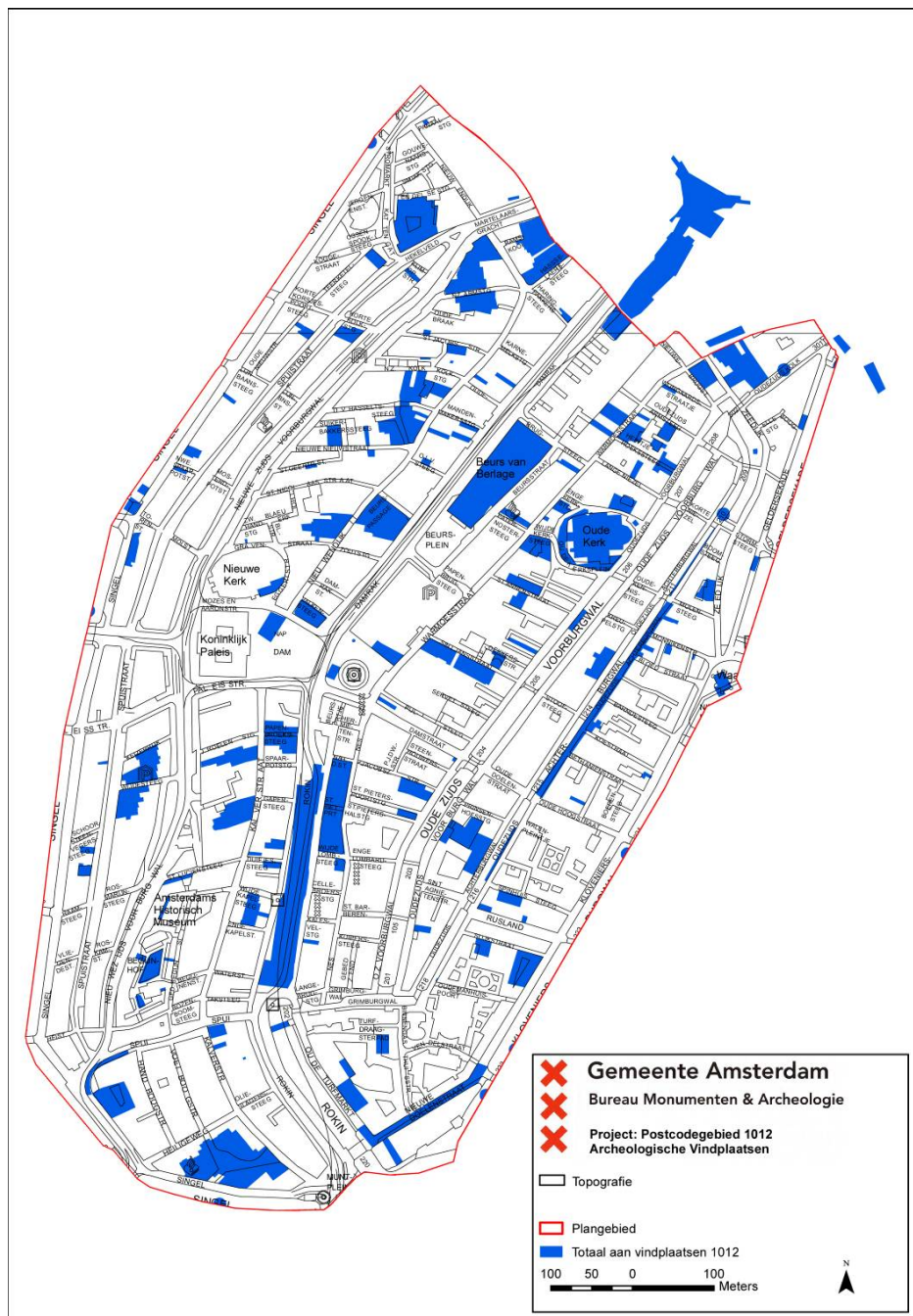
Wat de bodemopbouw van het plangebied betreft moet onderscheid worden gemaakt in landbodems en (al dan niet gedempte) waterbodems. Dit onderscheid is van belang omdat onderwater locaties andere bodemvormingsprocessen hebben dan die op het land. Dit is van invloed op de aard van de archeologische resten en de diepte waarop deze zich bevinden.

Verspreid over het gehele plangebied komen de archeologische resten doorgaans voor vanaf 0,50 meter onder het maaiveld tot op het Hollandveenpakket dat op een diepte van circa 5 meter ÷ NAP ligt. Afhankelijk van de hoogte van het huidige maaiveld betekent dit dat het pakket aan archeologische lagen in het plangebied circa 5 à 7 meter dik is. Uitzonderingen hierop zijn terreinen waar grootschalige infrastructurele werkzaamheden hebben plaatsgevonden en terreinen die in het verleden al archeologisch zijn onderzocht. Door dergelijke werkzaamheden zijn archeologische overblijfselen verwijderd of verstoord. Hier komen geen archeologische sporen meer voor.

Daarnaast lopen er enkele grachten door het plangebied. Om deze waterwegen voor plezier- en beroepsvaart bevaarbaar te houden wordt er gebaggerd (dit gebeurt gemiddeld éénmaal per 20 tot 30 jaar). Hierbij wordt rekening gehouden met de afmetingen van de vaartuigen maar ook met de aanwas van slib. Daardoor verschillen de baggerdiepten van het Singel (2,9 meter ÷ NAP) van die van de Amstel, de Kloveniersburgwal en de Geldersekade (3,2 meter ÷ NAP). Archeologische resten kunnen vanaf deze baggerdiepten voorkomen.

Voor het Rokin en het Damrak is vanwege het archeologisch onderzoek in het kader van de Noord/Zuidlijn vastgesteld dat de bovenste archeologische laag zich op een diepte van 4 meter ÷ NAP bevindt. Tevens kan op basis van dit onderzoek geconcludeerd worden dat, naast ecologische en geofysische informatie, de voormalige Amstelbedding ook grote hoeveelheden vondstmateriaal bevat tot een diepte van 11,5 meter ÷ NAP.

Er zijn enkele locaties binnen het plangebied waar archeologisch onderzoek heeft plaatsgevonden maar waar toch nog archeologische resten in de bodem bewaard zijn gebleven. De bekendste hiervan betreft het stenen verdedigingswerk uit de 13de eeuw onder de percelen aan de Nieuwendijk en de Nieuwezijds Kolk. Hier zijn de resten weer afgedekt. Bovendien heeft grondradaronderzoek de aanwezigheid van meer muurresten aangetoond. Ook op andere locaties, zoals onder andere onder de Waag, aan de Zeedijk, aan de Torensteeg en onder de Nieuwezijdskapel liggen nog met zekerheid archeologische resten in de bodem.

17 Ligging van de archeologische vindplaatsen in het plangebied

3.5 Conclusie: verwachtingsmodel

Uit de bovenstaande historische en archeologische inventarisatie blijkt dat binnen het plangebied materiële resten te verwachten zijn die samenhangen met de gebruiksgeschiedenis van dit gebied vanaf de 12de eeuw. Dit betekent dat direct onder de huidige, meestal historische, bebouwing een zeer dichte opeenstapeling van overblijfselen van negen eeuwen bewoning en activiteiten is te verwachten. De ruimtelijke verspreiding van de resten is afhankelijk van de aard van de bodem (water- of landbodem) en van de duur en de functionele aard van het ruimtegebruik.

De historisch-topografische analyse geeft inzicht in de ruimtelijke ontwikkeling van de stad en biedt een historisch kader voor de duiding en interpretatie van de archeologische resten.

Het gehele plangebied kent een lange en intensieve bewoningsgeschiedenis. Daarom zijn er veel resten van (stedelijke) woonhuizen te verwachten. Dergelijke resten bestaan uit ophogingslagen, funderingen van huizen en bijgebouwen. Daarbij horen ook eventuele werkplaatsen, water- en beerputten en opslagplaatsen.

Dit bebouwingsbeeld kan worden verscherpt op basis van een verdere functionele indeling en inrichting van het stedelijke gebied. Zo komen de 15de-en 16de-eeuwse kloosters voornamelijk in het zuidoosten van het plangebied voor. De latere publieke instellingen vertonen een vergelijkbaar verspreidingsbeeld aangezien na de Alteratie (1578) de meeste kloosters een publieke functie kregen. Van deze locaties zijn er 33 ook archeologisch onderzocht. Een speciale categorie vondsten, die kenmerkend is voor dergelijke locaties, betreft menselijke begravingen.

Een ander kenmerkend archeologisch beeld van het plangebied komt van de ruimtelijke verspreiding van zones met een maritieme en haven functie. Deze zones concentreren zich langs de oevers van het IJ, langs het Damrak, aan de kop van de Zeedijk en langs de Gelderse kade. Dit beeld wordt bevestigd door de archeologische vindplaatsen. Op acht locaties zijn aanplempingen, kades en scheepswerven aangetroffen.

Tot slot is de ontwikkeling en fasering van de stadsverdedigingswerken tot op heden nog duidelijk af te lezen in het stratenpatroon. Het is te verwachten dat ter plaatse van deze verdedigingslinies er nog sporen van de militaire voorzieningen van de stad in de bodem aanwezig zijn. Deze resten kunnen variëren van aarden of stenen wallichamen tot allerhande wapentuig.

Vanwege de lange en intensieve gebruikperiode bestaat er een hoge kans op het aantreffen van archeologische overblijfselen, met een sterke onderlinge samenhang, uit de 12de tot en met de 20ste eeuw. Slechts enkele plekken zijn hiervan uitgezonderd, te weten locaties waar de archeologische resten zijn verstoord door recente bouwwerkzaamheden of zijn verwijderd vanwege eerdere archeologische opgravingen. De algemene archeologische verwachting voor het gehele plangebied is daarom hoog.

4 Archeologische verwachtingskaart

Op basis van de historisch-topografische inventarisatie (hoofdstuk 3) zijn binnen het plangebied Postcodegebied 1012 materiële overblijfselen te verwachten die samenhangen met de ontwikkeling van dit stedelijke gebied vanaf de 12de tot de 20ste eeuw. Voorbeelden hiervan zijn overblijfselen van woonhuizen, kloosters en militaire, ambachtelijke en huishoudelijke activiteiten. Dit leidt tot een verwachtingskaart van archeologische neerslag voor het plangebied.

Archeologische verwachtingszones op basis van cultuurhistorische informatie

Het plangebied kent zes thematische verwachtingszones:

Begrenzing plangebied

Zone A: Stedelijke ontwikkeling

Archeologische verwachting: hoog

Sporen van bebouwing op een ondergrond van aanplempingen en ophogingen uit de periode van circa 1175-1425. De materiële neerslag bestaat onder meer uit stadsafval in ophogingslagen, resten van bebouwing, productieafval en werkplaatsen, waterkelders en beerputten met huishoudelijk afval.

De ontwikkelingsfasen zijn:

Zone A1: Bewoning ca. 1175-1300

Zone A2: Bewoning ca. 1300-1350

Zone A3: Bewoning ca. 1350-1425

Zone B: Verdediging

Zone B1: Verdedigingswerk uit de 13de eeuw

Archeologische verwachting: bekende archeologische vindplaats

Hier kunnen archeologische resten voorkomen van een 13de-eeuws bakstenen verdedigingswerk. Tijdens onderzoek in de jaren '90 van de vorige eeuw, in 2002 en 2006 zijn meerdere muren van het gebouw aangetroffen. Grondradaronderzoek in 1995 wees op de mogelijke aanwezigheid van bouwsporen onder de huidige bebouwing aan de Nieuwendijk.

Zone B2: Verdediging ca. 1300

Archeologische verwachting: hoog

Betreft de zones van de vroegste verdedigingswal met palissade. Sporen hiervan kunnen bestaan uit funderingen, palissaden en ophogingspakketten.

Zone B3: Verdediging ca. 1350

Archeologische verwachting: hoog

Betreft de zones van de verdedigingswal ter hoogte van de Nieuwezijds en Oudezijds Voorburgwal. Deze stadsomwalling bestond uit een aarden wal met palissade en stadspoorten. Sporen hiervan kunnen bestaan uit funderingen, palissaden en ophogingspakketten. De stadspoorten die tot deze verdedigingsfase horen zijn:

1. Sint Olofspoort

2. Bindewijkerpoort
3. Mogelijke poort ter hoogte van de Nieuwezijds Armsteeg

Zone B4: Verdediging ca. 1425-1482

Archeologische verwachting: hoog

Betreft de zones van de verdedigingswal ter hoogte van het Singel, de Kloveniersburgwal en de Geldersekade. Deze stadsomwalling bestond uit een aarden wal met palissade en vier stadspoorten. Sporen hiervan kunnen bestaan uit funderingen, palissade en ophogingspakketten. Vanaf 1482 is deze wal vervangen door een muur met bolwerken en verdedigingstorens. Sporen hiervan kunnen bestaan uit muurwerk, funderingen en ophogingspakketten. De stadspoorten die tot deze verdedigingsfasen horen zijn:

4. Sint Antoniespoort
5. Regulierspoort
6. Jan Rodenpoort
7. Haarlemmerpoort

Zone B5: Schuttersdoelen

Archeologische verwachting: hoog

Zone behorende tot het oefenterrein van de schuttersgilden. Sporen hiervan kunnen bestaan uit stenen muren waarmee de schietbaan was afgezet, losse vondsten (militaria) en mogelijk een schiethuis aan de noordkant van de baan.

Zone B6: Bushuis en Nieuwe Bushuis

Archeologische verwachting: hoog

Zone behorende tot de geschutsmagazijnen van de stad. Sporen hiervan kunnen bestaan uit muren, funderingen en allerlei wapentuig.

Zone C: Publieke en economische instellingen

Archeologische verwachting: hoog

In het plangebied kunnen resten worden aangetroffen van instellingen gebouwd op een ondergrond van aanplempingen en ophogingen uit de periode 1175-1425. De materiële neerslag bestaat onder meer uit stadsafval in ophogingslagen, resten van bebouwing en utilitaire voorzieningen waaronder waterkelders, beerputten en keukens. De verschillende locaties zijn aangegeven in Appendix IV.

Zone D: Maritieme zones en havenactiviteiten

Archeologische verwachting: hoog

Langs de voormalige oever van het havengebied aan het Damrak en het IJ kunnen archeologische resten aanwezig zijn in de vorm van aanplempingslagen, beschoeiingen, scheepshellingen en bedrijfsgebouwen. Vanwege de lange gebruiksduur en de hoge dichtheid van de sporen heeft deze zone een hoge verwachting.

Zone E: Religie; Kerken en kloosters

Archeologische verwachting: hoog.

Hier kunnen sporen voorkomen die verband houden met de inrichting en fasering van kloosterterreinen en kerken. Ook kunnen hier bijbehorende kerkhoven worden verwacht met sporen van menselijke begravingen.

Zone F: (Gedempt) water binnenstad

Zone F1: Amstel

Archeologische verwachting: hoog

De Amstel maakte deel uit van de aan- en afvoerroutes van de stad. Tevens functioneerde deze rivier voor de waterhuishouding en had het een woon-werk bestemming. In het tracé zijn losse vondsten en afval te verwachten die in de (voormalige) bedding zijn verzonken. De materiële neerslag bestaat onder meer uit: scheepsresten, scheepsgereedschap en resten van kadewerken in de vorm van funderingspalen.

Zone F2: Afwatering: Achterburgwallen, Oude- en Nieuwezijds Kolk

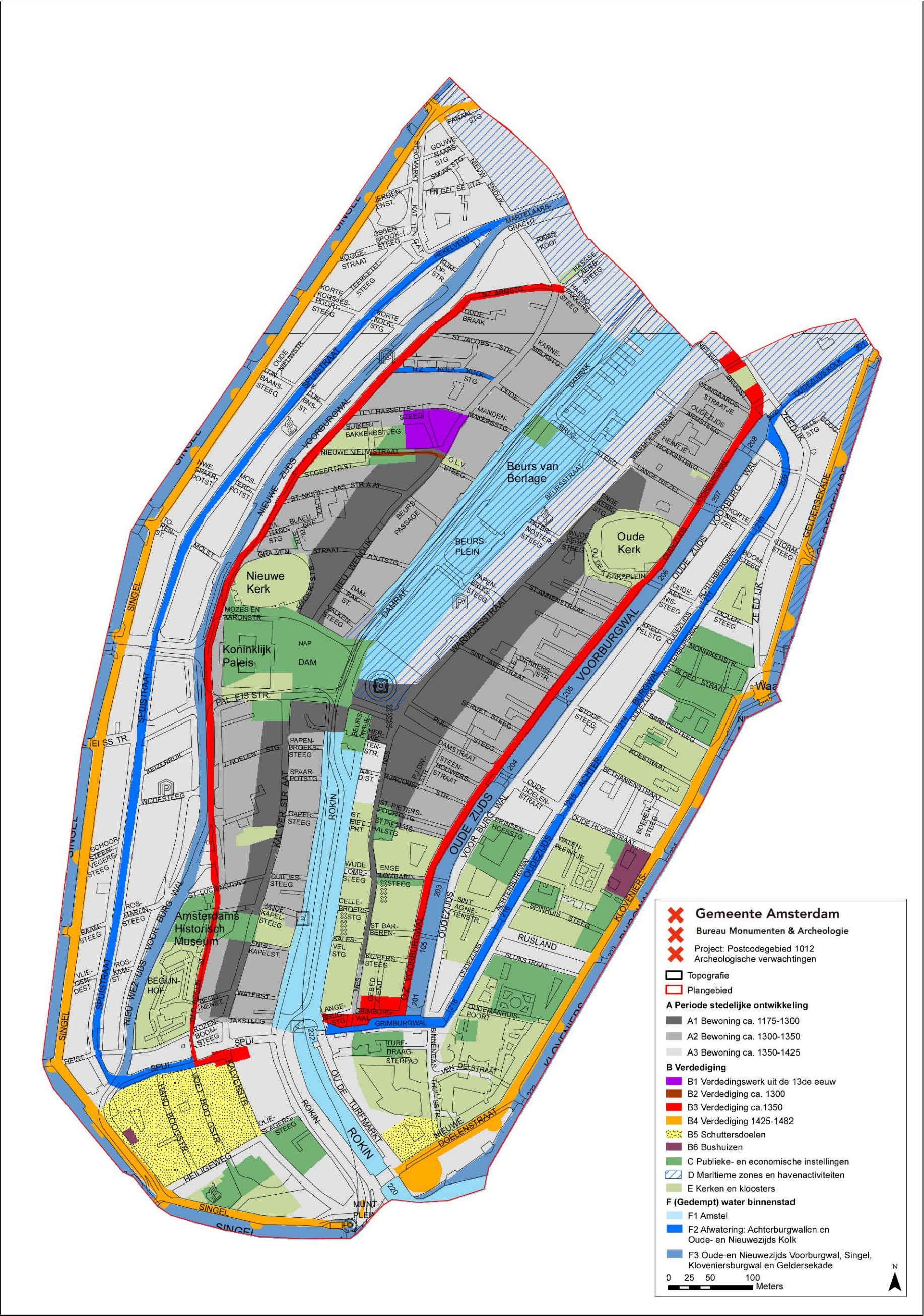
De Achterburgwallen, de Nieuwe- en Oudezijds Kolk waren onderdeel van een afwateringssysteem van de stad. Vermoedelijk maakten de Achterburgwallen ook deel uit van het verdedigingssysteem van de 14de-eeuwse stad. In het tracé zijn losse vondsten en afval te verwachten die in de (voormalige) bedding zijn verzonken. De materiële neerslag bestaat onder meer uit: wapentuig en resten van kadewerken in de vorm van funderingspalen.

Zone F3: Stadsgrachten

Archeologische verwachting: hoog

De Oude- en Nieuwezijds Voorburgwal, het Singel, de Kloveniersburgwal en de Geldersekade maakten deel uit van de verdedigingslinie van Amsterdam. De grachten hebben in een latere periode de bestemming van woongracht gekregen. In het tracé van deze grachten zijn losse vondsten en afval te verwachten die in de (voormalige) bedding zijn verzonken. De materiële neerslag bestaat onder meer uit wapentuig en restanten van de fundering van de 15de-eeuwse stadsmuur.

5 Archeologische beleidskaart

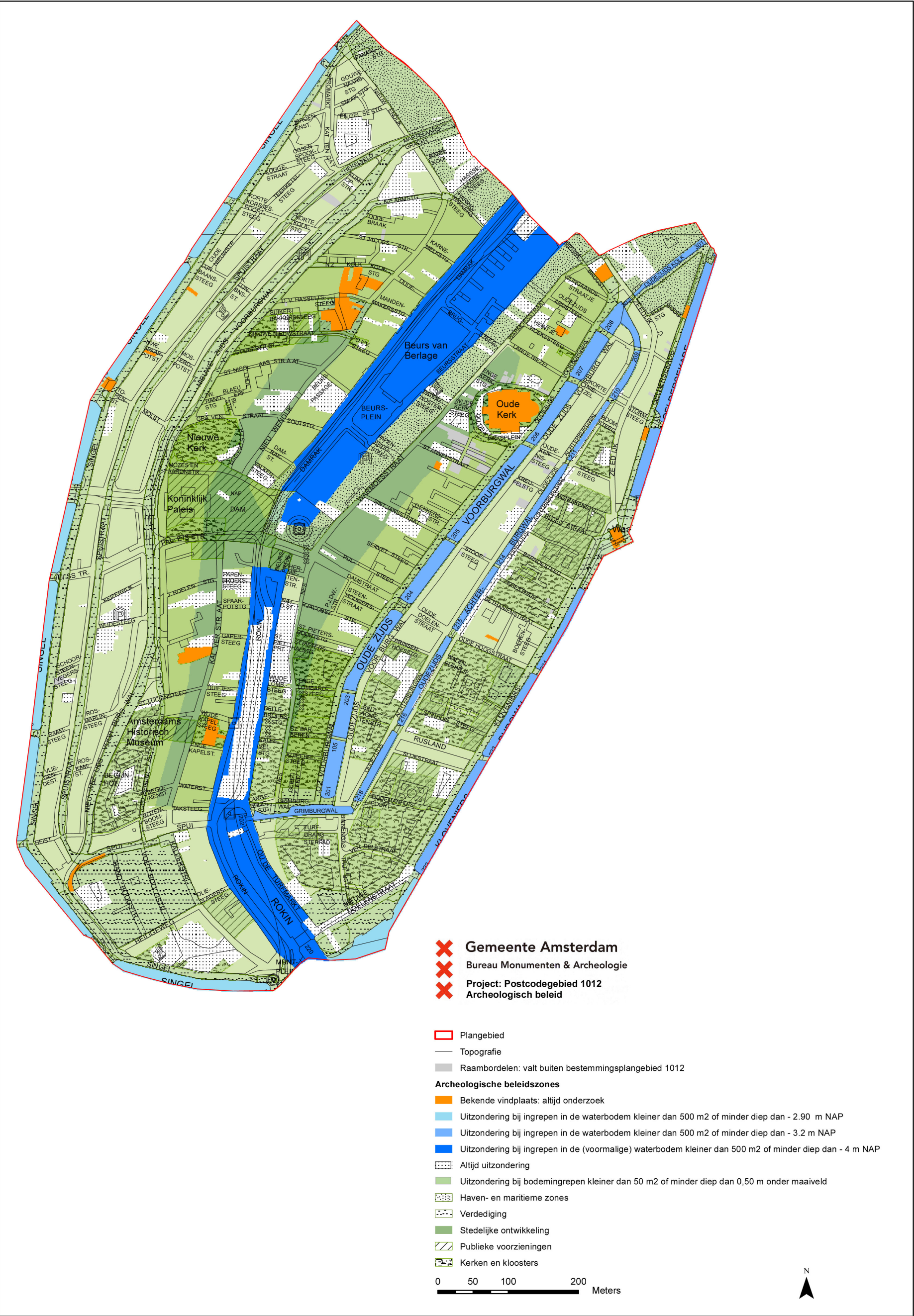
De archeologische beleidskaart van het plangebied Postcodegebied 1012 is een ruimtelijk schema van de maatregelen die nodig zijn voor de zorg voor het archeologische erfgoed binnen bepaalde zones in het plangebied. De verwachtingen zijn gekoppeld aan de huidige toestand van het terrein en bodemverstoringen uit het verleden. Hierdoor is bekend waar en in welke mate archeologische overblijfselen zich in de bodem bevinden en kan bij concrete plannen een gespecificeerd advies worden gegeven. De clustering van de verwachtingszones resulteert in een beleidskaart met daarop zones met bijbehorende specifieke beleidsmaatregelen (Appendix VI: beleidsvarianten, stroomschema).

Archeologische Beleidszones op basis van de archeologische verwachtingszones

- Begrenzing plangebied
- **Beleidsvariant 1: (deels verwachtingszones zone A2, A3, B1 en E)**
Gebieden met bekende archeologische waarden. Aangezien hier met zekerheid archeologische overblijfselen aanwezig zijn, is bij elke bodemingreep ongeacht het oppervlak of de diepte archeologisch onderzoek noodzakelijk.
- **Beleidsvariant 2: (verwachtingszone A3)**
Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 50 m² of minder diep dan 0,50 m onder maaiveld.
- **Beleidsvariant 8: (deels verwachtingszone F1)**
Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij ingrepen in de waterbodem kleiner dan 500 m² of minder diep dan 2.90 m ÷ NAP.
- **Beleidsvariant 8: (deels verwachtingszone D en F1)**
Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij ingrepen in de waterbodem kleiner dan 500 m² of minder diep dan 3.20 m ÷ NAP.
- **Beleidsvariant 8: (deels verwachtingszones A3, D en F2)**
Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij ingrepen in de waterbodem kleiner dan 500 m² of minder diep dan 4 m ÷ NAP.
- **Beleidsvariant 11: (diverse verwachtingszones)**
Voor deze delen van het plangebied geldt een negatieve verwachting vanwege de hoge mate van verstoring. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij alle bodemingrepen.

Op basis van het beleid wordt bij de aanvraag van een vergunning, maar bij voorkeur tijdens het vooroverleg, nagegaan of nader archeologisch onderzoek van toepassing is. Voor de vlotte afwikkeling van het bouwproces en de beheersbaarheid van de kosten voor archeologisch onderzoek stelt BMA in gezamenlijk overleg met de betrokken partijen een op maat gesneden programma op. Doorgaans betekent dit dat het veldwerk wordt geïntegreerd met andere grondwerkzaamheden die uitgevoerd worden voor het realiseren van een bouwplan/ontwikkeling.

Voor de uitvoering van archeologisch veldonderzoek, zoals een Archeologische Begeleiding (AB), een Inventariserend Veldonderzoek (IVO) of een Archeologische Opgraving (AO), is een archeologisch Programma van Eisen (PvE) vereist. Voor het gehele plangebied geldt dat ook in het geval geen archeologisch veldonderzoek vereist is en er toch archeologische overblijfselen bij bouwwerkzaamheden aangetroffen worden, deze bij de gemeente aangemeld worden, zodat in gezamenlijk overleg met de opdrachtgever maatregelen getroffen worden tot documentatie en berging van de vondsten.

Conclusie

Het voorliggende bureauonderzoek naar archeologische waarden is uitgevoerd voor het plangebied Postcodegebied 1012. Het plangebied heeft een lange en intensieve bewoningsgeschiedenis. Daarom zijn er veel resten van (stedelijke) bebouwing te verwachten. Dit bebouwingsbeeld is verscherpt op basis van een verdere functionele indeling en inrichting van het stedelijke gebied. De mogelijkheid dat in de grond aanwezige archeologische waarden worden verstoord is afhankelijk van de grootte en de diepte van het te verstoren oppervlak bij toekomstige bouwinterventies.

Aan de hand van de archeologische verwachtingen (p. 28-31) is een beleidskaart (p. 32-34) opgesteld waarop staat welke bodemingrepen vrij zijn gesteld van archeologisch onderzoek en welke niet. De beleidskaart onderscheidt zes beleidszones, waarmee nagegaan wordt of voor een vergunning een archeologisch traject van toepassing is.

Voor de eerste beleidszone (**deels verwachtingszones zone A2, A3, B1 en E**) geldt dat voor iedere ingreep ongeacht het oppervlak of de diepte altijd archeologisch onderzoek noodzakelijk is.

Voor de tweede beleidszone (**verwachtingszone A3**) geldt een uitzondering van archeologisch veldonderzoek bij bodemingrepen kleiner dan 50 m² of ondieper dan 0,5 m.

Voor de derde beleidszone (**deels verwachtingszone F1**) geldt een uitzondering van archeologisch veldonderzoek bij ingrepen in de waterbodem kleiner dan 500 m² of minder diep dan 2.90 m ÷ NAP.

Voor de vierde beleidszone (**deels verwachtingszone D en F1**) geldt een uitzondering van archeologisch veldonderzoek bij ingrepen in de waterbodem kleiner dan 500 m² of minder diep dan 3.20 m ÷ NAP.

Voor de vijfde beleidszone (**deels verwachtingszones A3, D en F2**) geldt een uitzondering van archeologisch veldonderzoek bij ingrepen in de waterbodem kleiner dan 500 m² of minder diep dan 4 m ÷ NAP.

Voor de zesde beleidszone (**diverse verwachtingszones**) geldt een uitzondering van archeologisch veldonderzoek bij elke bodemingreep.

Voor de vlotte afwikkeling van het bouwproces en de beheersbaarheid van de kosten voor archeologisch onderzoek stelt BMA in gezamenlijk overleg met de betrokken partijen een op maat gesneden programma op. Doorgaans betekent dit dat het veldwerk wordt geïntegreerd met andere grondwerkzaamheden die uitgevoerd worden voor het realiseren van een bouwplan/ontwikkeling.

Voor de uitvoering van archeologisch veldonderzoek, zoals een Archeologische Begeleiding (AB), een Inventariserend Veldonderzoek (IVO) of een Archeologische Opgraving (AO), is een archeologisch Programma van Eisen (PvE) vereist. Hierin zijn de kwalitatieve randvoorwaarden en onderzoeksvragen voor het werk vastgelegd. Het vormt de basis voor verdere planning en kostenraming. Het PvE is onderdeel van de bouwprocedure. Het laten opstellen ervan behoort tot de verantwoordelijkheid van de initiatiefnemer van het bouwplan.

Voor het gehele plangebied geldt de wettelijke meldingsplicht. Dit houdt in dat ook in geval geen archeologisch vervolgonderzoek is vereist en toch bodemvondsten ouder dan 50 jaar worden aangetroffen dit aan Bureau Monumenten en Archeologie gemeld wordt zodat in gezamenlijk overleg met de opdrachtgever maatregelen getroffen worden tot documentatie en berging van de vondsten.

Bronnen

Digitale bronnen

Archeologisch Informatiesysteem (ARCHIS): <http://www.archis.nl/archisii/html/index.html>

Cultuur Historische Waardenkaart provincie Noord-Holland: <http://chw.noord-holland.nl>

Stadsarchief Amsterdam (SAA): <http://beeldbank.amsterdam.nl/>

Literatuur

Baar, P-P. de, 'Haven op drift. Van het Damrak naar de polders', *Ons Amsterdam* 53 (2001), 296-302

Baart, J., W. Krook, A. Lagerweij et al, *Opgravingen in Amsterdam. 20 jaar stadskernonderzoek*, Amsterdam 1977

Baart, J., 'Amsterdam: centrum', in: P. Woltering (red.), *Archeologische kroniek van Holland over 1985*, Hilversum 1986, 292-294

Baart, J., 'Amsterdam: centrum', in: P. Woltering (red.), *Archeologische kroniek van Holland over 1988*, Amsterdam 1989, 297-300

Baart, J., 'Amsterdam: centrum', in: P. Woltering (red.), *Archeologische kroniek van Holland over 1991*, Amsterdam 1992, 329

Baart, J., 'Amsterdam: Prins Hendrikkade', *Archeologische kroniek van Holland over 1994*, Amsterdam 1995, 346

BMA, *Ruimte voor Geschiedenis. Beleidsnota Monumenten en Archeologie Amsterdam 2005-2010*, Amsterdam 2005

BMA, *Erfgoedagenda Amsterdam 2010-2014*, Amsterdam 2010

Bosscher, Ph., 'Middeleeuws religieus leven in de oude binnenstad: Kerkenpad in Amsterdam' *Heemschut* 82/4 (2005) 10-13

Carasso-Kok, M. en C. Verkerk, 'Eenheid en verdeeldheid. Politieke en sociale geschiedenis tot in de zestiende eeuw', in: Carasso-Kok, M. (red.), *Geschiedenis van Amsterdam tot 1578. Een stad uit het niets*, Amsterdam 2004, 205-249

Fremery, W. de, 'De opkomst der Amsterdamsche haven', *Amstelodamum* 22 (1925), 23-110

Gawronski, J. en J. Veerlamp, 'Ambachten aan de Nieuwendijk', in: Carasso-Kok, M. (red.), *Geschiedenis van Amsterdam tot 1578. Een stad uit het niets*, Amsterdam 2004, 35-38

Gawronski, J., 'Amsterdam: Oude Turfmarkt 129-139 (Sint Bernardus)', in: *Holland. Archeologische Kroniek 2005*, Hilversum 2006, 18-19

Gawronski, J. en J. Veerkamp, *Zerken en graven in de Nieuwezijds Kapel. Inventariserend Veldonderzoek Rokin (2005)*, (BMA AAR 7) Amsterdam 2007

Gawronski, J., P. Kranendonk en J. Maas, 'Chaos of geschiedenis. Archeologie van de Amstel', in: V. van Rossem, G. van Tussenbroek en J. Veerkamp (red.), *Amsterdam. Monumenten en Archeologie 7*, Amsterdam 2008, 25-42

Gawronski, J. en R. Jayasena, 'Amsterdam: an archaeology of the city's defences', in: S. Wright and P. Ottaway (red), *The Netherlands. Report and Proceedings of the 154th Summer Meeting of the Royal Archaeological Institute in 2008. Supplement to the Archaeological Journal volume 165 for 2008*, London 2009, 60-69

Gawronski, Jerzy, (mmv Peter Kranendonk, Arno van den Brand, Jurgen van der Klooster, Jan Dirk bindt), 'Een snelle, een miniatuurmolen, een tsuba, een pijpenkop en een melkflesdop. Station Rokin en de archeologie van de stadsrivier', in: V. van Rossem, G. Tussenbroek, J. Veerkamp (red.), *Amsterdam. Monumenten en Archeologie Jaarboek 9*. Amsterdam 2010, 77-99

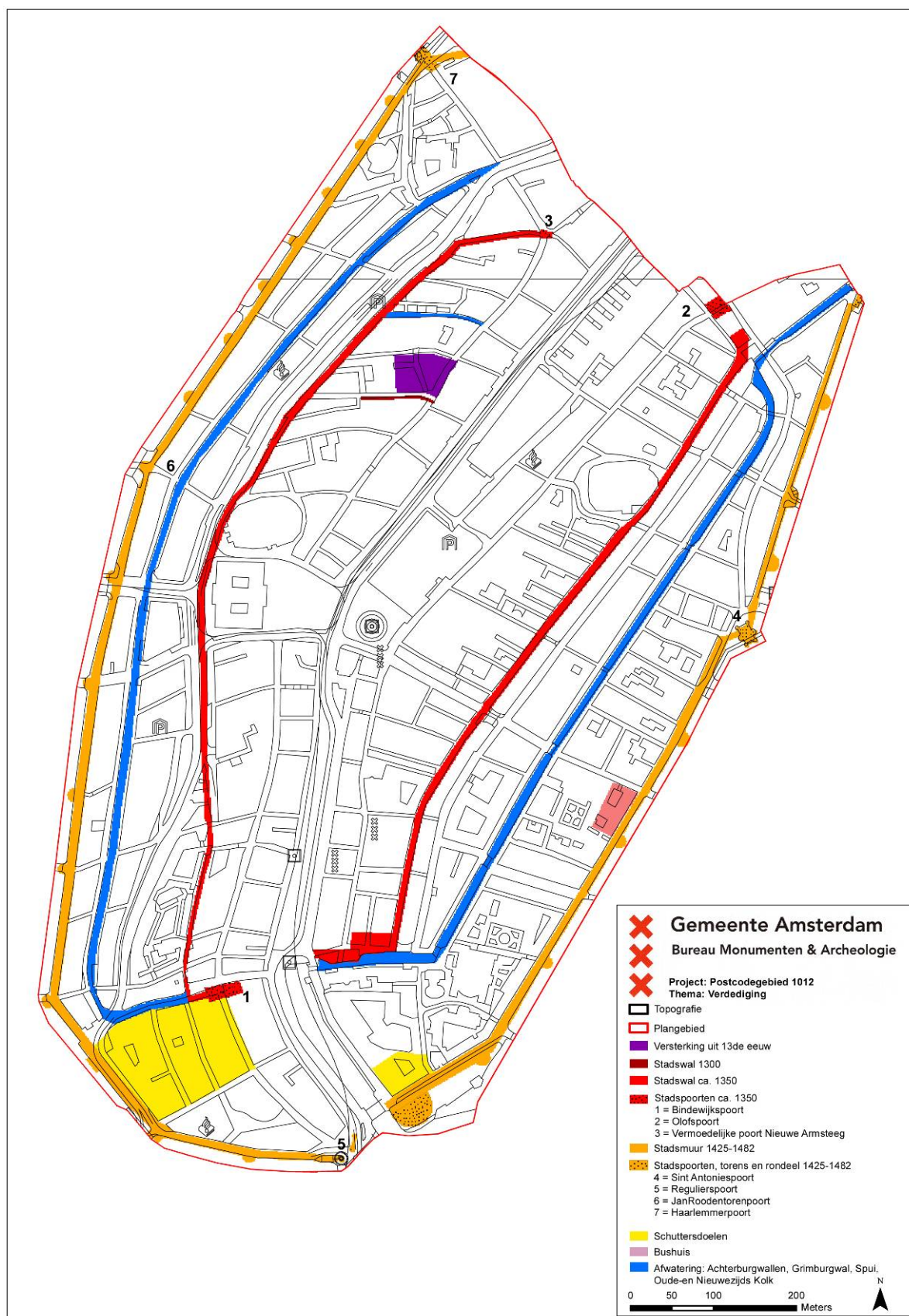
Gawronski, J. en R. Jayasena, *De Sint Anthoniespoort en de stadsmuur. Archeologische begeleiding De Waag, Nieuwmarkt (2007)*, (BMA AAR 45) Amsterdam 2010

- Gawronski, J. en R. Jayasena, *Bewoning tussen Nes en stadswal. Archeologische opgraving Oudezijds Voorburgwal / Pieter Jacobszstraat, Amsterdam (2005)* (BMA AAR 49), Amsterdam 2010
- Gawronski, J., L. de Leeuw, J. Veerkamp en S. IJzerman, *Archeologisch Bureauonderzoek Plangebied Herbestemming Raambordelen*, Amsterdam 2010 (BMA BO 10-054)
- Huybers, M., 'Gebouw Zeerecht aan het IJ', *Ons Amsterdam* 48 (1996), 30-34
- Kistemaker, R., M. Wagenaar en J. van Assendelft, *Amsterdam marktstad*, Amsterdam 1984
- Kruizinga, J., *Het XYZ van Amsterdam*, Amsterdam 2002
- Melker, B. de, 'Burgers en devotie 1340-1520', in: M. Carasso-Kok (red), *Geschiedenis van Amsterdam tot 1578. Een stad uit het niets*, Amsterdam 2004, 251-311
- Provincie Noord-Holland, *Leidraad Landschap en Cultuurhistorie Noord-Holland. Ontwikkelen met Ruimtelijke Kwaliteit*, Haarlem 2010
- Regteren Altena, H. van, 'De opgravingen in de Sint Olofs- of Oudezijdskapel', *Stadskernonderzoek in Amsterdam*, Amsterdam 1972, 1-8
- Speet, B., 'Een kleine nederzetting in het veen', in: M. Carasso-Kok (red), *Geschiedenis van Amsterdam tot 1578. Een stad uit het niets*, Amsterdam 2004, 21-61
- Speet, B., 'Verstening, verdichting en vergroting', in: M. Carasso-Kok (red), *Geschiedenis van Amsterdam tot 1578. Een stad uit het niets*, Amsterdam 2004, 75-107

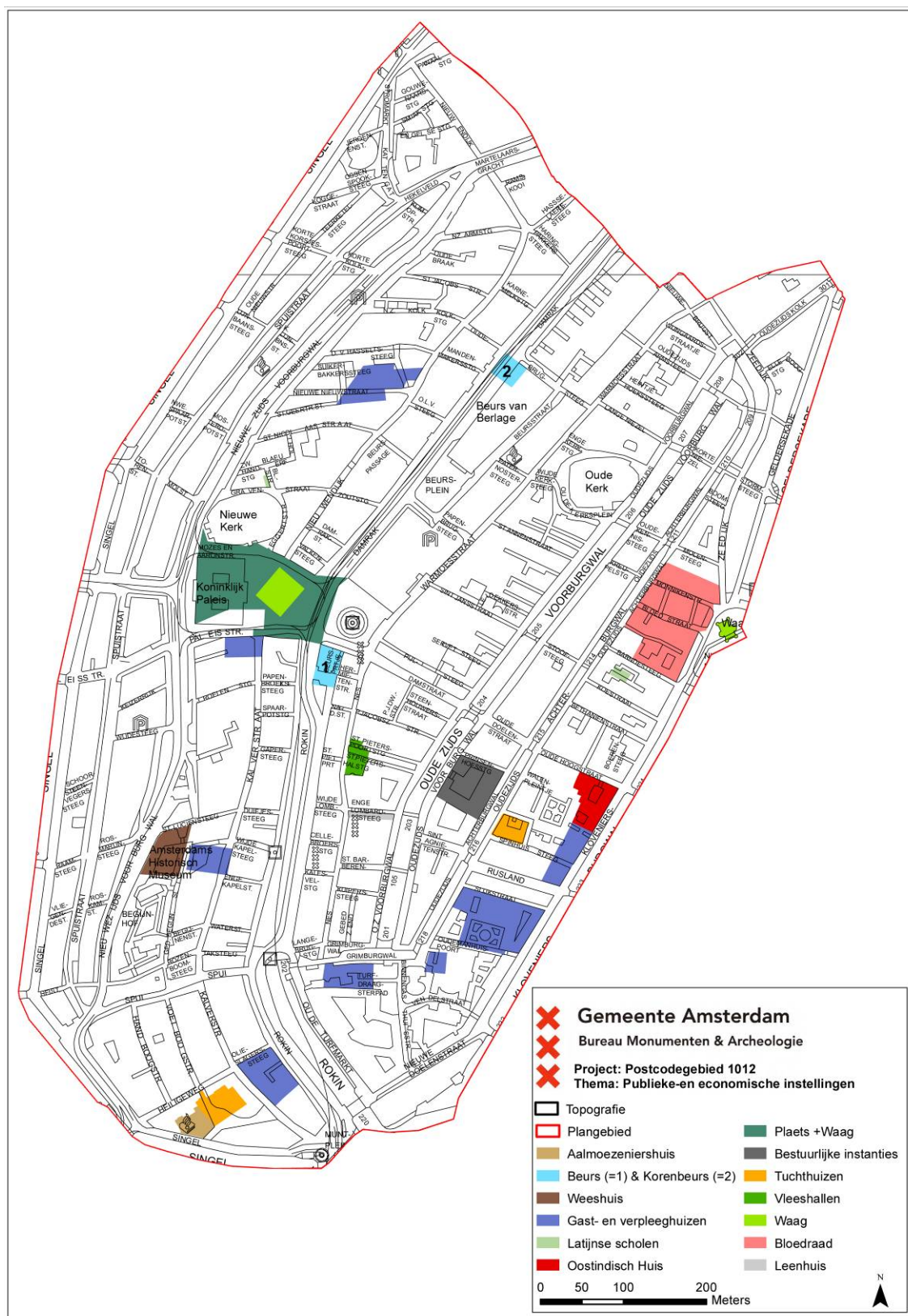
Appendix I: Stedelijke ontwikkeling 12de-16de eeuw

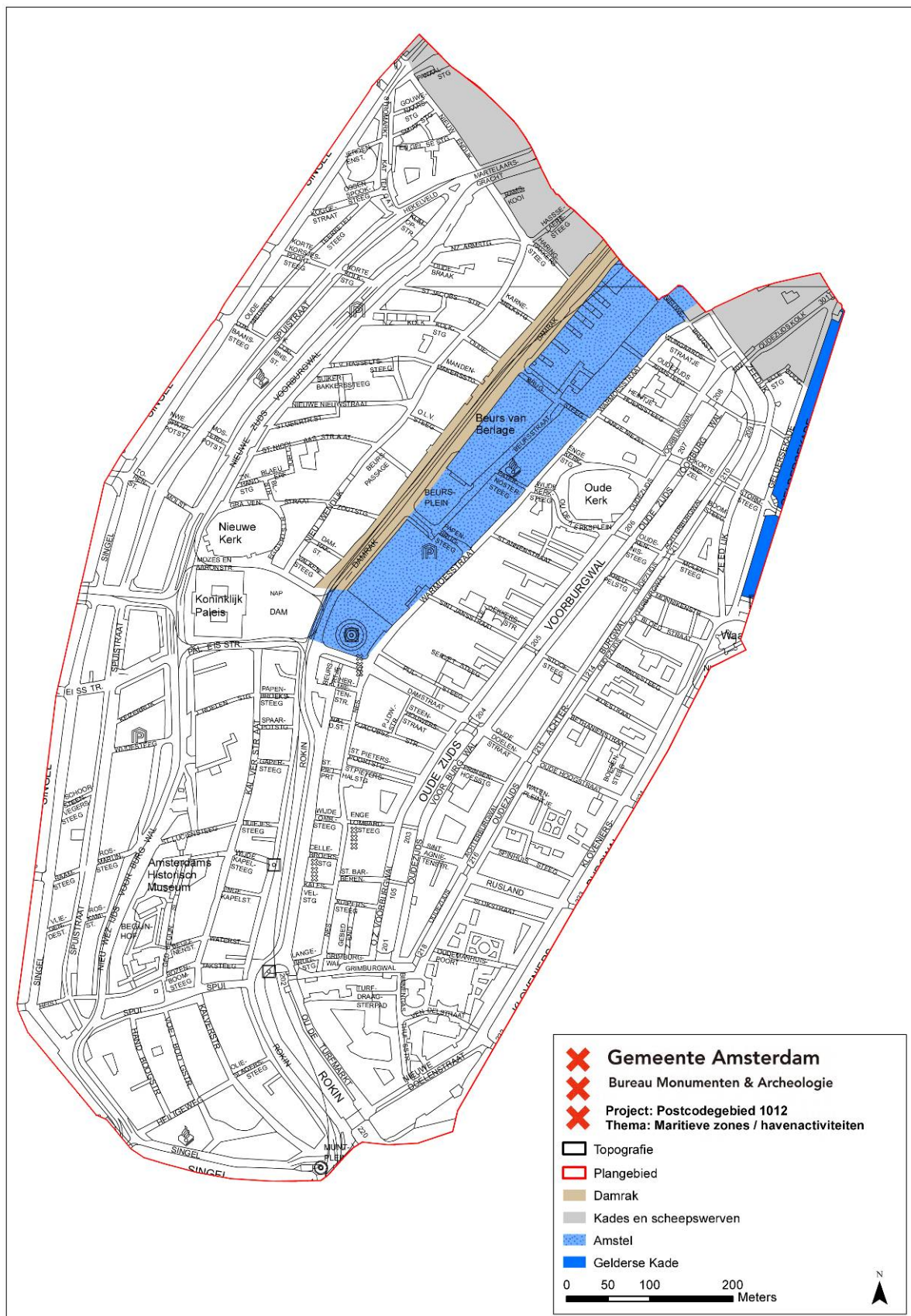
Appendix II: Verdediging

Appendix IV: Publieke en economische instellingen

Appendix V: maritieme zones en havenactiviteiten

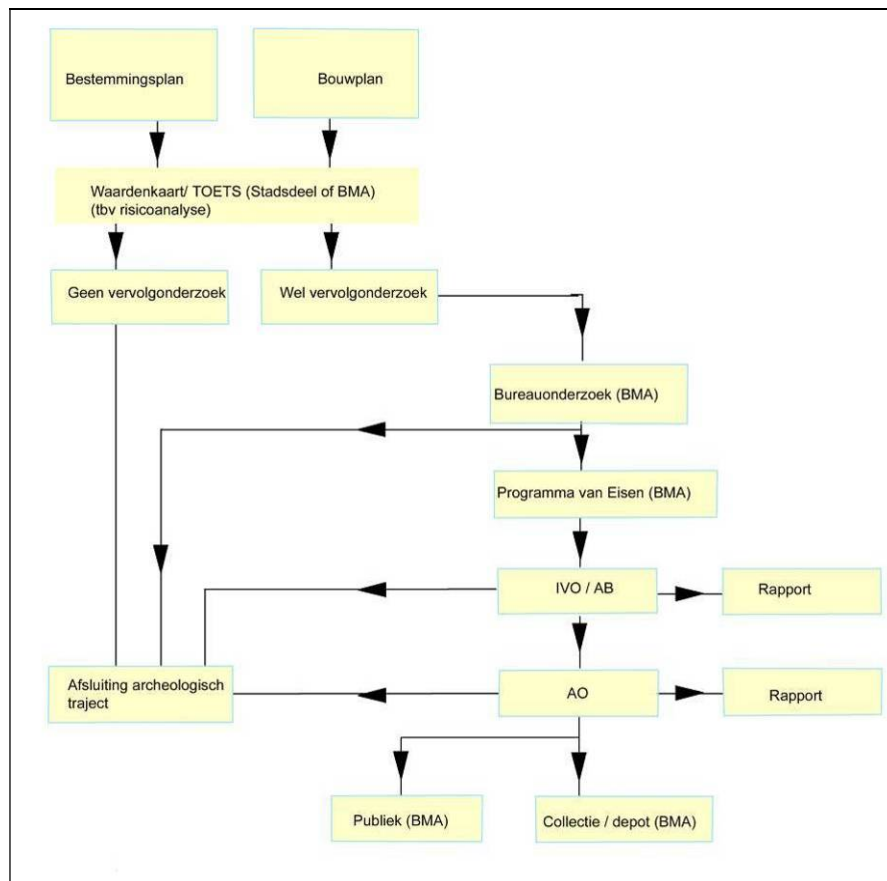
Appendix VI: beleidsvarianten, stroomschema

Het archeologisch beleid wordt als maatwerk voor een bepaald plangebied in Amsterdam vastgesteld aan de hand van elf varianten, die een afweging bieden op basis van de aard van de verwachting in combinatie met de specifieke (oppervlakte/diepte) bodemingreep.

- 1: Gebieden met bekende archeologische waarden. Aangezien hier met zekerheid archeologische overblijfselen aanwezig zijn, is bij elke bodemingreep ongeachte het oppervlak of de diepte archeologisch onderzoek noodzakelijk.
- 2: Bebouwde gebieden met een hoge archeologische verwachting binnen het historische centrum van Amsterdam (tot en met de Vierde Uitleg: binnen de Singelgracht). Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 50 m² of minder dan 0,5 m onder maaiveld.
- 3: Gebieden met een hoge archeologische verwachting langs nog aanwezige historisch infrastructurele assen / in een historische woonkern buiten het historische centrum van Amsterdam. Deze gebieden zijn onbebouwd of de bebouwing dateert van vóór de 19de eeuw. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 100 m² of minder dan 0,5 m onder maaiveld.
- 4: Bebouwde gebieden met een hoge archeologische verwachting langs nog in het landschap zichtbare historisch infrastructurele assen / in historische woonkern buiten het historische centrum van Amsterdam. De bebouwing dateert uit het einde van de 19de eeuw. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 100 m² of ondieper dan de 19de en 20ste eeuwse ophogingen.
- 5: Bebouwde gebieden met een hoge archeologische verwachting langs voormalige (overbouwde of opgehoogde) historisch infrastructurele assen / in een historische woonkern buiten het historische centrum van Amsterdam. De bebouwing of ophoging dateert uit de 20ste eeuw. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 500 m² of ondieper dan de 20ste eeuwse ophogingen.
- 6: Onbebouwde gebieden met een lage archeologische verwachting in de landelijke periferie van Amsterdam. Hier liggen archeologische vondsten dicht aan het oppervlak, zodat relevante archeologische lagen kunnen zijn opgenomen in de bouwvoor. De bouwvoor heeft gemiddeld een diepte van 0,3 – 0,5 m waaronder een eerste sporenvak zichtbaar wordt. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 10.000 m² of minder dan 0,5 m onder maaiveld.
- 7: Bebouwde gebieden met een lage archeologische verwachting binnen het historische centrum van Amsterdam (tot en met de Vierde Uitleg: binnen de Singelgracht). De bebouwing dateert uit het einde van de 19de en de 20ste eeuw. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 10.000 m² of ondieper dan de 19de en 20ste eeuwse ophogingen.
- 8: Terreinen met een hoge archeologische verwachting die als vaarweg in gebruik zijn binnen het historische centrum van Amsterdam (tot en met de Vierde Uitleg: binnen de Singelgracht). Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij ingrepen in de waterbodem kleiner dan 500 m².
- 9: Gebieden met een lage archeologische verwachting die als vaarweg in gebruik zijn binnen en buiten het historische centrum van Amsterdam. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij ingrepen in de waterbodem binnen het historisch centrum kleiner dan 2.500 m² en buiten het historisch centrum kleiner dan 10.000 m².

- 10: Gebieden met een lage archeologische verwachting die onder water liggen, of die onder water gelegen hebben en ingepolderd zijn of opgespoten zijn. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij ingrepen kleiner dan 10.000 m² of in de oorspronkelijke waterbodem of in het oorspronkelijke maaiveld.
- 11: Gebieden zonder archeologische overblijfselen omdat hier al archeologisch onderzoek of grootschalig grondverzet heeft plaatsgevonden voor bijv. zware funderingen, kelders, tunnels e.d. en gebieden in de voormalige landelijke periferie van Amsterdam buiten de Singelgracht met een lage archeologische verwachting die bovendien opgehoogd, onderheid en bebouwd zijn aan het einde van de 19de en in de 20ste eeuw. Hier geldt een vrijstelling van archeologisch onderzoek. Gebieden waar al archeologisch onderzoek heeft plaatsgevonden zijn wel indirect van belang voor archeologische planning omdat ze aanwijzingen geven voor de eventuele aanwezigheid van archeologische resten in omliggende gebieden.

Voor de beleidsvarianten, 4, 5 en 7 tot en met 10 geldt dat het dieptecriterium op de uiteindelijke beleidskaart nader wordt gespecificeerd.

Stroomschema archeologie BMA

Appendix VII: Vindplaatsen BMA

Topocode	Adres (eventueel toponiem)	Jaar onderzoek
<u>Ambacht</u>		
NDK	Nieuwendijk 154-160	1979
NZR1	Rokin	2003
OZV6	Oudezijds Voorburgwal 229	2004
OZV8	Oudezijds Voorburgwal 28	2007
POL	Rokin 12-16	1980-1981
ROK	Rokin 55	1987-1988
KLO8	Kloveniersburgwal t/o 111-113	2000
<u>Maritieme zones en havengebied</u>		
DA	Damrak 49	1972
MART	Martelaarsgracht 4-12	2003
PH	Prins Hendrikkade 34-37	1988
PH7	Prins Hendrikkade t/o 59-72	1994
PH8	Prins Hendrikkade t/o 59-72	1994
NES	Rokin 65	1984
WA12	Warmoesstraat 98/ Beursstraat 33	1966/67
ZDK	Zeedijk 9-13	1985
<u>NoordZuid lijn</u>		
NZD1	Damrak	2003
NZR1	Rokin	2003
<u>Ophogings- en afvallagen</u>		
AM4	Amstel/ Doelenbrug	---
BED	Bethaniëndwarsstraat 18 hs	1998
CA	Damrak 69-79	1964
CA1	Damrak 79	1985
DA1	Damrak 11-12	1998
DA33	Damrak 33	1973
DAM	Dam 5-7	1989
DIH	Dirk van Hasseltssteeg 8-10	1987
DIH1	Dirk van Hasseltssteeg 4	1987
HEK1	Hekelveld 15-16	1974
KA2	Kalverstraat 224	1975
KLO2	Kloveniersburgwal 20	1983
KLO3	Kloveniersburgwal 72 / Slijkstraat	1975
KLO4	Kloveniersburgwal / Nieuwe Hoogstraat	1986
KOL	Kolksteeg achter 8	1997
LN	Lange Niezel 15-17	2007
NDK	Nieuwendijk 154-160	1979
NDK3	Nieuwendijk 196 A-E	1989
NDK5	Nieuwendijk 150	1983

Topocode	Adres (eventueel toponiem)	Jaar onderzoek
NE	Complex Sint Pietergasthuis	1962
NES1	Rokin 65	1985
NES2	Rokin 65	1985
NES3	Rokin 65	1985
NES4	Rokin 65	1985
NES5	Rokin 65	1985
NES6	Rokin 65	1985
NES7	Rokin 65	1985
NES8	Rokin 65	1985
NES9	Rokin 65	1985
NES10	Rokin 65	1985
NES11	Rokin 65	1985
NK	Eggertsstraat 8/ Nieuwe Kerk	1968
NN	Nieuwe Nieuwstraat 18	1994
NZD1	Damrak	2003
NZK1	Nieuwezijds Kolk 3	1986
NZK2	Nieuwezijds Kolk 13	1986
NZK4	Nieuwezijds Kolk 9	1990
NZK8	Nieuwezijds Kolk	2001
NZR1	Rokin	2003
OKP1	Oudekerksplein 8	1997
OT	Oude Teertuinen 18/ Prins Hendrikkade 69	1986
OTM1	Oude Turfmarkt	2009
OZA3	Oudezijds Achterburgwal 49	1978
OZK	Oudezijds Kolk	1975
OZV	Oudezijds Voorburgwal t/o 94-100	1977
OZV10	Oudezijds Voorburgwal 160	2009
PH1	Prins Hendrikkade/ Schreierstoren	1977
PH10	Prins Hendrikkade 60	1977
PJ	Pieter Jacobszstraat 26	2001
ROK2	Rokin 99	1988
SIN2	Singel/ Brouwersgracht	1977
SIN3	Singel/ Raadhuisstraat	1977
SL1	Kloveniersburgwal 72	1964
WA8	Warmoesstraat 203	1992
WA9	Dam 13	1992
<u>Religie</u>		
BEG4	Begijnhof	2005
BG	Binnengasthuisstraat 30-44	1983
EKS	Enge Kapelsteeg 4-6	2005
HEI	Heiligeweg 19 - voormalig Zwembad	1960
KA	Kalverstraat 218-222	1995
KA1	Kalverstraat 218-222	1995
KA8	Kalverstraat 58	2004
LU	Sint Luciënsteeg 1-25	1972
LU1	Kalverstraat 92 (St. Luciënklooster)	1968
MON	Monnikenstraat 2	2001
NK	Eggertsstraat 8/ Nieuwe Kerk	1968
NK1	Eggertsstraat 8/ Nieuwe Kerk	1973
NK2	Eggertsstraat 8/ Nieuwe Kerk	2007

Topocode	Adres (eventueel toponiem)	Jaar onderzoek
OK1	Oude Kerk, Sint Joriskapel, Oudekerksplein	1955
OK2	Oude Kerk, N-zijbeuk, Oudekerksplein	1960
OK3	Oude Kerk, Snijderskoor, Oudekerksplein	1961
OK4	Oude Kerk, Maria kapel, Oudekerksplein	1961
OK5	Oude Kerk, Hoge Koor, Oudekerksplein	1962
OK6	Oude Kerk, Z-zijbeuk, Oudekerksplein	1966
OK7	Oude Kerk, Oudekerksplein	1967
OK8	Oude Kerk, Smidskapel, Oudekerksplein	1970
OK9	Oude Kerk	2008
OKP1	Oudekerksplein 6-14	1997
OLV	Onze Lieve Vrouwesteeg 6-8	1993
OTM	Oude Turfmarkt 139-143	2004
OZA9	Oudezijds Achterburgwal 57	2008
OZV2	Oudezijds Voorburgwal 195-197	1990
OZV5	Oudezijds Voorburgwal 195-197	1989
PP	Pieterpoortsteeg	1930
ROK	Rokin 23-51	1987
SPH	Spinhuissteeg 2	1956
WIJL	Wijde Lombardsteeg 8/ Nes 80	1914
ZDK2	Zeedijk 106-114	1998
<u>Verdediging</u>		
GEL	Geldersekade	1996
KA7	Kalverstraat 141-145/Spui 135-137	1998
KTG	Kattegat 10	1999
ML3	Waalseilandgracht/ Kromme Waal	1977
NDO	Nieuwe Doelenstraat 2-5	1910
NDO1	Nieuwe Doelenstraat diep-riool	2010
NDK5	Nieuwendijk 150	1983
NDK6	Nieuwendijk 154-156	1920
NDK7	Nieuwendijk 155	1564
NZK5	Nieuwezijds Kolk 3-11	1994
NZK7	Nieuwendijk 136	1999
NZK9	Dirk van Hasseltssteeg 2-4	2002
NZK10	Nieuwendijk 134-138	2006
OL	Sint Olofspoort 1-9	1969
PH2	Prins Hendrikkade	1975
SCHR1	Schreierstoren	1963
TOR	Torenluis	1960
TOR1	Torenluis	2003
WAAG	Nieuwmarkt 4	1993
WAAG1	Nieuwmarkt 4	2007
WEY	Nieuwezijds Voorburgwal 7-17	1984
WEY2	Nieuwezijds Voorburgwal 1	1984
<u>Wonen</u>		
ARM	Oudezijds Armsteeg 6-14	2008
BEG2	Begijnhof 6	1962
BEG3	Begijnhof 23-24	1966
CA	Damrak 69-79 C&A complex	1964
DA	Damrak 49	1972

Topocode	Adres (eventueel toponiem)	Jaar onderzoek
DA3	Damrak 46	1660
DAM	Dam 5-7	1989
GR	Gravenstraat 30	2005
JA	Sint Jansstraat 12-40	1966
JA2	Sint Jansstraat 31-35	2001
JAC	Sint Jacobszstraat 1-5	1997
KA	Kalverstraat 212-222	1995
KA5	Kalverstraat 61	1969
KA9	Kalverstraat 151	2008
MON1	Monnikenstraat 14	2003
NDK	Nieuwendijk 154-158	1979
NDK1	Nieuwendijk 125	1962
NDK2	Nieuwendijk 158-162	1987
NDK4	Nieuwendijk 196	1964
NK1	Eggertsstraat 8/ Nieuwe Kerk	1968
NZK8	Nieuwezijds Kolk 6-8	2001
NZVB	Nieuwezijds Voorburgwal 48-56	1993
OZA	Oudezijds Achterburgwal 84-98	1988
OZA5	Oudezijds Achterburgwal 199	1999
OZA8	Oudemanhuispoort 1a	2006
OZA10	Oudezijds Achterburgwal 63	2009
OZV7	Oudezijds Voorburgwal 262-266	2005
OZV11	Oudezijds Voorburgwal 240	2009
PH11	Prins Hendrikkade 1	1998
POL	Rokin 6-16	1980
ROK	Rokin 23-51	1987
ROK5	Rokin 120	2001
SIN14	Singel 133	2007
SIN17	Singel 99	2009
SP4	Spuistraat 32	2007
SPUI	Spui/Singel	1955
STA	Sint Annenstraat 12-16	1993
STA1	Sint Annenstraat 12	
SUI	Kalverstraat 22-26	1984
WA	Wijde Kerksteeg 2-8	1983
WA2	Warmoesstraat 29	1990
WA11	Sint Annendwarsstraat 1-19	1993
WA13	Warmoesstraat 167-173/ Krasnapolsky	1959
WA15	Warmoesstraat 66/ Beursstraat 1	2004
WA16	Warmoesstraat 87/ Oudekerksplein 36	2006
WA17	Warmoesstraat 93	2006
WA18	Warmoesstraat 85	2006
WA19	Warmoesstraat 38-42	2006
ZDK3	Zeedijk 32	2000

Colofon

Archeologisch Bureauonderzoek 11-024

Voor akkoord controle proces en waardestelling:

Hoofd afdeling Archeologie BMA
Prof. dr. J.H.G. Gawronski

Datum:	1 juli 2011
Status:	definitief
Redactie:	prof. dr. J. Gawronski
Tekst:	J. van den Dijssel MA, dr. H. Euwe, drs. L. de Leeuw, drs. M. Stronkhorst
Cartografie:	drs. L. de Leeuw

© Bureau Monumenten & Archeologie, Gemeente Amsterdam, 2011
Postbus 10718, 1001 ES Amsterdam, 020-2514900

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op enigerlei andere wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van BMA. BMA aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit de toepassing van de adviezen of het gebruik van de resultaten van dit onderzoek.